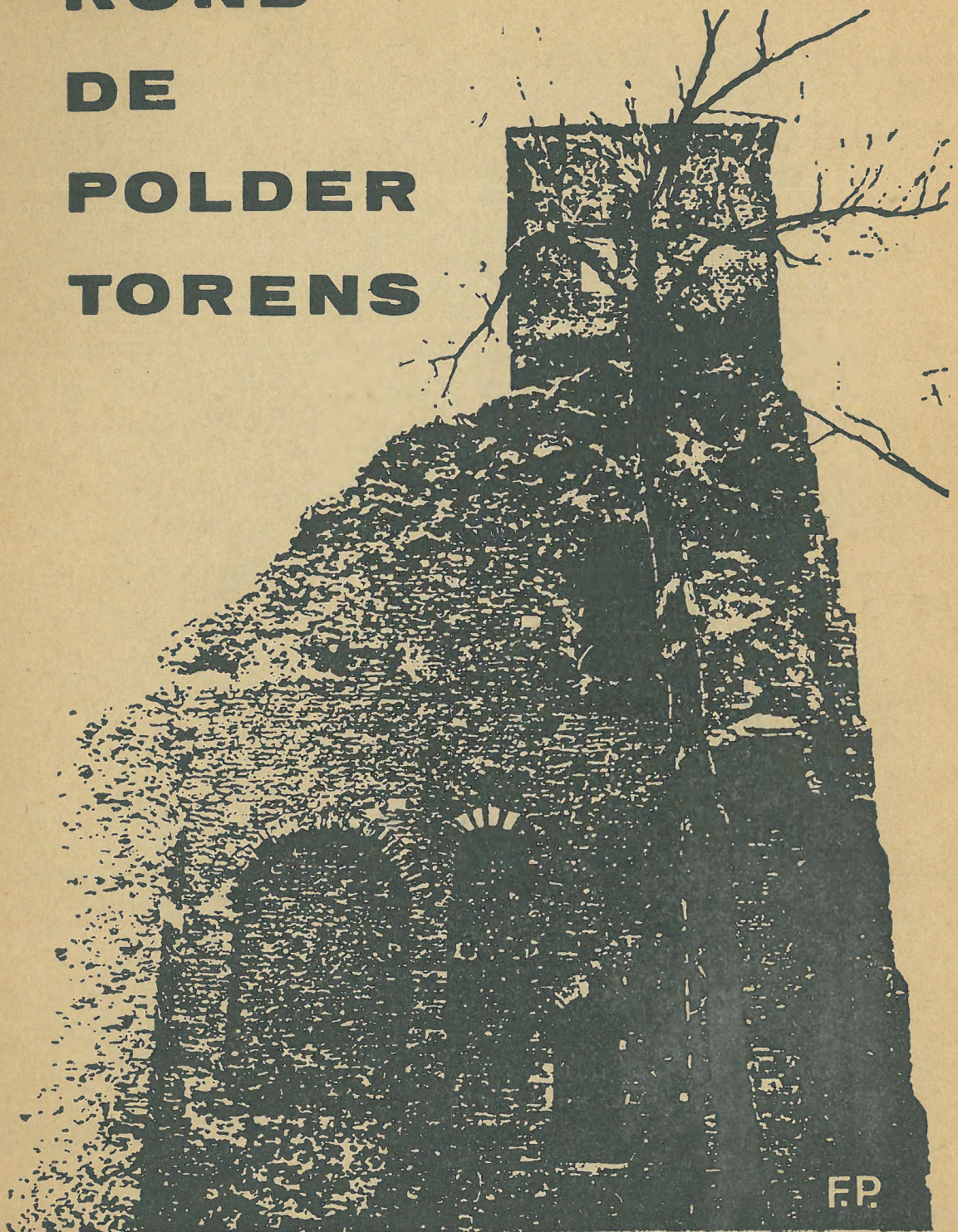
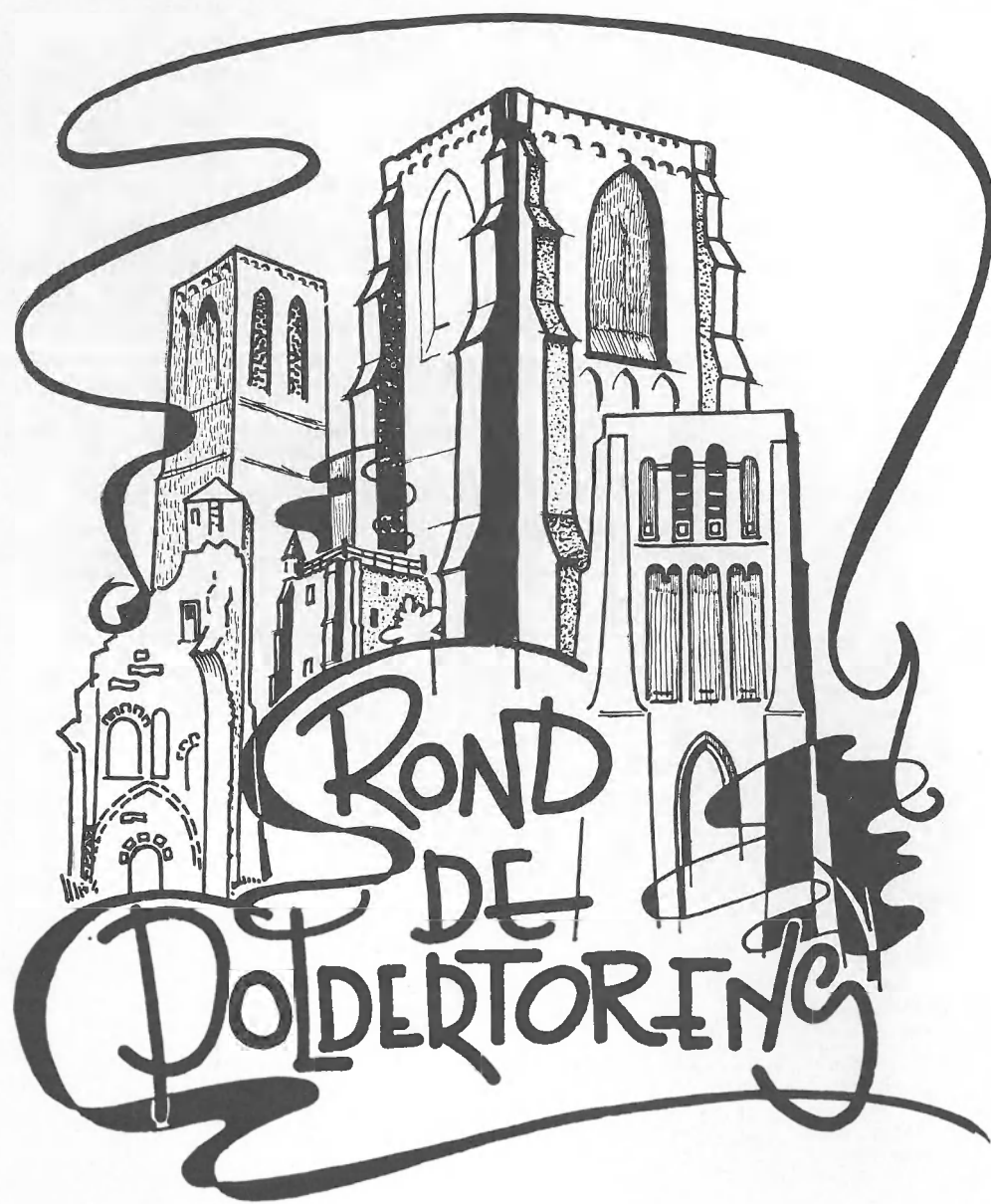

62938

**ROND
DE
POLDER
TORENS**

Driemaandelijks Tijdschrift

Jaarabonnement ~~40~~ F. 100

~~Standaardabonnement~~ 100 F.

Handelingen van de Kring voor Heemkunde en Geschiedenis

” SINT-GUTHAGO ”

voor de Ambachten van Dudzele, Oostkerke, Lissewege en Moerkerke.

Redaktie en Beheer :

René De Keyser,
Dorp 26 - Oostkerke.

Willy Theerens,
Dorp 46 - Westkapelle
Postrekening 5364.19.

Jaargang IX - Nr 1 - Februari 1967.

Dit nummer is afzonderlijk te verkrijgen tegen 50 F.

DE ONTWIKKELING VAN DUDZELE

=====

Historisch-geografische Schets van een Poldergemeente

WILLY WINTJEN, Lic. Aardrijkskunde .

Studies verschenen in "Rond de Poldertorens"
of uittreksels daarvan, mogen niet gebruikt
of aangehaald worden, zonder te verwijzen
naar dit Tijdschrift en de Auteur.

" ROND DE POLDERTORENS 1967 "

=====

Zo beginnen we met een g r o o t, s c h o o n nummer aan onze 9e jaargang. Met rechtmatige voldoening mogen we terugblikken op het werk door onze Leden gepresteerd in de 8 jaren die achter ons liggen. En met blij vertrouwen kijken we de toekomst in. 't Bewijs daarvan is deze eerste aflevering 1967: een bijzondernummer over Dudzele.

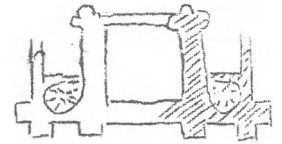
Hoewel Oostkerke de zetel is van de Kring, en de Oostkerkse en Knokse heilige, Sint Guthago, ons zijn naam heeft geleend, toch hebben we van eerst af aan Dudzele, vroeger de belangrijkste parochie van het Noorden, aangezien als het ware middelpunt van ons werkgebied. Het was billijk dat we ook eens de "T o r e n" van Dudzele in de titelplaats verwerkten.

D Dat deed voor ons de jonge Brugse kunstenaar-grafieker Fernand Proot op zeer voortreffelijke manier. Hij verdient alle lof om dit van talent getuigende blad, waarin hij op gepaste wijze het massieve en het monumentale van deze merkwaardige torenruïne weet te suggereren. Daarbij voegen we heel graag een woord van dank voor de clichéur Leopold Becu, die ook deze keer met bijzondere kunst- en vakkennis een pronkstukje voor ons klaar kreeg.

Hoe dikwijls werd ons gevraagd wat dit puin bij de kerk van Dudzele eigenlijk betekende! Rond 1160 reeds bezat Dudzele een imposante romaanse kerk toegewijd aan St-Pietersbanden. Het was een ruime kerk die zich uitstreckte van het huidige koor, dat op de fundering van het vroegere gebouw is, tot aan de westbouw waar nu nog het puin staat. De kerk bestond uit een lange beuk, twee smalle zijbeuken, een korte kruisbeuk of trasept en een langgerekt koor. Op de viering stond een vierkante toren met daarop een achtkantig deel. Nevens het koor waren geen zijkapellen. Die werden pas in 1350 (noord) en 1523 (zuid) bijgebouwd. Het patronaatschap behoorde aan de kapittelheren van St-Donaas te Brugge, die ook de devotie tot Sint Lenaart, in hun kerk op de Burg bestaande, te Dudzele hebben gevestigd.

Deze prachtige kerk, merkwaardig om haar oudheid en om haar ontwikkelde bouwtrant, werd gedurende de strijd om Brugge en Sluis, in 1583 geplunderd en grotendeels vernield. In 1629, 1634 en 1644 werd ze gedeeltelijk opgeknapt: koor en transept en vieringtoren. Doch in 1673 viel deze laatste in, en er bleef van de kerk niet veel over. In 1687 kreeg Dudzele van St-Donaas de toelating om een nieuwe kerk te bouwen. Die geraakte voltooid in de eerste jaren van 1700. De twee traveeën naar het westen, samen met de huidige toren, werden pas in 1871 bijgebouwd.

Wat staat er nu nog recht? De oorspronkelijke grote romaanse kerk uit de 12e eeuw, was ten westen afgesloten door een monumentaal torengebouw. Dat gebouw was opgetrokken in veldsteen, maar voor sierdelen werd tufsteen en hardsteen gebruikt, zoals we nog zien kunnen. De plattegrond van die toren was een rechthoek van 7.20 m x 6.80 m met muren van 2.50 m dikte. Deze massieve meestentoren (in 1600 en 1700 wordt herhaaldelijk "Reuzekasteel" genoemd), was geflankeerd door twee traptorens.

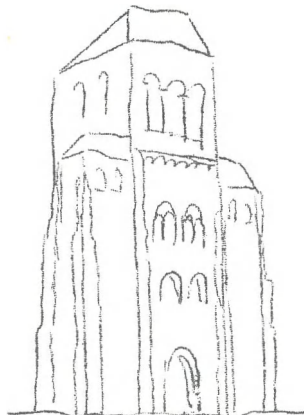
Het is nu precies de zuidelijke traptoren die is blijven staan, samen met een deel van de onderbouw van de eigenlijke toren. Boven op de flankertoren werd een modern klokkenhuisje bijgebouwd. Langs de noordkant zien we twee deurgaten die toegang gaven tot de torenverdiepingen. Aan de westkant vinden we metselwerk in baksteen, van een later aangepast portaal. In de aanzet van de koorwand bleef een muurpijler bewaard met een mooi gebeitelde fries, evenals een deel van een vensteropening. Let op de twee bewaarde rolzuiltjes en het kapiteeltje. (zie: Broeder Firmin, De romaanse kerkelijke kunst in West-Vlaanderen, 1940)

Dit kostbaar puin is het oudste stuk uit de kunstgeschiedenis van ons Noorden. Wij zijn overtuigd dat ons geacht medelid Burgemeester Dr. Buytaert graag de kleine maar noodzakelijke voorzorgen zal treffen om dit belangrijk kultuurmonument tegen afbrokkeling te beschermen.

Dit bijzondernummer is niet bedoeld als een "Geschiedenis van Dudzele" in de betekenis die men er gewoonlijk aan geeft. De heer Willy Wintein is een aardrijkskundige, en zoals hij zelf getuigt, heeft hij getracht een gemakkelijk leesbare en gemakkelijk verstaanbare bijdrage te schrijven over de evolutie van dit belangrijk polderdorp. Het is historische geografie, wetenschappelijk verantwoord en eenvoudig-klaar voorgesteld. Het is de geschiedenis van de grond, van de waters, van het in gebruiknemen van het land: de bodem waarop de mens, in wel en wee, zijn eigen geschiedenis heeft geschreven.

De interessante H e e m k u n d i g e K a a r t van Dudzele die in dit nummer steekt, vormt samen met het Heemkundig Overzicht, het 2e deel van deze brochure. Dhr. Wintein weet beter dan wij dat dit geen voltooide topografische studie is. Dat heeft hij ook niet bedoeld. Hij deelt ons alleen - op meesterlijke wijze - mee wat hij heeft samengebracht in het kader van zijn licentiaatproefschrift. Het wil een voorbeeld zijn en een aanmoediging voor hen die verder zullen doorwerken aan de Geschiedenis en de Heemkunde van Dudzele. Wij zijn er fier op. Wij zijn er blij mee. Laten we hopen dat de heer Willy Wintein eens "doktoreert" met het polderdorp D u d z e l e.

Broeder Gaëtan.

INLEIDING.

=====

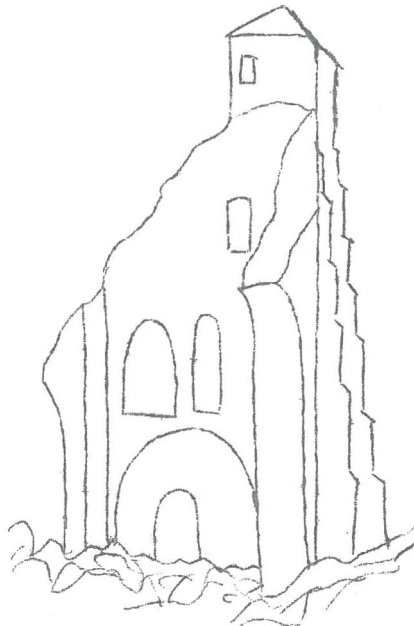
De laatste jaren is de studie en de kennis van de landschapsontwikkeling in de volle belangstelling komen te staan. De mensen weten dat het landschap, zoals ze het rondom zich zien, er niet altijd zo heeft uitgezien. Men heeft allerhande verhalen horen vertellen over het vroegere uitzicht van de omgeving waarin men woont. De mensen uit de Polderstreek hebben gehoord dat het land dat ze nu bewerken, eens door de zee overstroomd is geweest. Dan stellen ze zich onvermijdelijk de vraag wanneer dat geweest is, hoe het land dan weer droog gekomen is, hoe het bewoond is geraakt en hoe het in kultuur is genomen als weiland en akkerland. Men wil ook graag iets meer weten over zijn dorp, hoe en wanneer het ontstaan is en hoe het gegroeid is.

Om voor een deel aan deze groeiende belangstelling van onze mensen voor hun streek tegemoet te komen, hebben we deze verhandeling over Dudzele opgesteld. We mogen wel zeggen dat hiermede een grote leemte opgevuld wordt. Immers, in verband met de historisch-geografische ontwikkeling van de belangrijke gemeente Dudzele, is er tot nog toe geen detailwerk gepubliceerd. Het werd dus meer dan tijd dat de ontwikkeling van Dudzele nauwkeurig onderzocht en naar voor gebracht werd. De gegevens van deze verhandeling hebben we genomen uit het historisch-geografisch werk dat we, in het kader van ons licentiaat in de Aardrijkskunde, opgesteld hebben over de omgeving van Damme (1). Dudzele is één van de gemeenten die in genoemd werk bestudeerd zijn geworden.

Het is nu onze bedoeling de vele in dit werk verspreid staande gegevens over de ontwikkeling van Dudzele samen te brengen en tot een min of meer aansluitend geheel te maken. We zullen ons vooral houden bij de feiten, zonder uit te weiden over de werkwijzen en redeneringen die tot deze feiten geleid hebben. Zo hopen we een voor iedereen verstaanbaar overzicht te kunnen geven van het ontstaan en de groei van Dudzele.

(1) Polder- en Zandstreek in de omgeving van Damme. Een studie over de ontwikkeling van het kultuurlandschap. Licentiaatproefschrift. Gent, 1966.

Laten we eerst nog de gemeente Dudzele voorstellen. Het is één van de belangrijkste poldergemeenten ten noorden van Brugge. De huidige oppervlakte bedraagt bijna 2.600 ha. Daarop leven ongeveer 2.300 mensen. Tot het einde van de 18de eeuw was het Brugse Vrije verdeeld in ambachten, waarvan er één Dudzele als hoofdplaats had. Gedurende de Franse overheersing werd Dudzele een zelfstandige gemeente, die zich uitstreekte van de Ronsaartbeek in het oosten, tot de Dulleweg in het westen. Na het graven van het Boudewijnkanaal omstreeks 1900, werd het gemeentegebied tot zijn huidige omvang herleid, waarbij dit kanaal nu de westgrens vormt. De parochie Dudzele bestaat al sedert het begin van de middeleeuwen en heeft altijd een belangrijke invloed gehad op de omgeving. Zo is bijvoorbeeld de parochie Koolkerke ontstaan uit de parochie Dudzele. In deze verhandeling zullen we het oud gebied Dudzele behandelen en ons, waar nodig, ook met de omgeving bezig houden. Gans het gebied behoort tot de Polderstreek en heeft als zodanig volledig de typische ontwikkeling van de polderbodem meegemaakt, waarbij de zee een grote rol heeft gespeeld.

Romaanse torenruïne van Dudzele

=====

DE VOORGESCHIEDENIS

=====

De huidige oppervlakte van de Polders is nog maar hoogstens 1.500 jaar oud. Dit wil zeggen dat eerst na de jaren 700 het grootste deel van het poldergebied niet meer door de zee is overstroomd geworden. Op deze gronden heeft zich na de 8ste eeuw een continue bewoning en kultivering ontwikkeld, die het huidige polderlandschap heeft doen ontstaan. In deze periode begint dus de eigenlijke ontwikkelingsgeschiedenis van de Polderstreek en daarmee ook die van Dudzele. Alwat daaraan is vooraf gegaan behoort tot de voorgeschiedenis, waarin we, voor wat de omgeving van Dudzele betreft, drie perioden kunnen onderscheiden.

1. De Omgeving van Dudzele vóór de Romeinse Tijd.

Tot ongeveer 2.000 vóór Christus werd gans het gebied, dat we nu "Polderstreek" noemen, volledig door de zee ingenomen (flandriaanse zeeoverstroming). De kust lag toen nagenoeg op de lijn Brugge-Den Hoorn. Van de duinen die deze kust afgezoomd hebben, vinden we nu nog resten op Assebroek (de "Bergskens") en op Sijsele. Het binnenland achter deze duinen (de Zandstreek) was toen reeds bewoond door mensen die hoofdzakelijk leefden van jacht en visvangst. Daarvan getuigen de vele stenen (silex) voorwerpen als mesjes, krabbers en pijlpunten die de laatste jaren vooral in Oedelem zijn gevonden (1). Tussen Oedelem en Maldegem zou er zelfs een dorp geweest zijn, waarvan men in de grond de sporen heeft teruggevonden.

Vanaf ongeveer 2.000 vóór Christus begon de zee zich langzaam terug te trekken, grote zandplaten of "wadden" achterlatend. Langs de zeezijde werden op één van die zandruggen duinen gevormd, de zogenaamde "oude duinen". Ter hoogte van Heist lagen ze een paar kilometer buiten onze huidige kust. Deze

(1) Vele van deze voorwerpen zijn verzameld en tentoongesteld in het Heemmuuseum van Oedelem, waar ook een Romeinse waterput te zien is.

duinen sloten stilaan het achterliggende waddenland van de zee af. Daardoor ontstonden over heel de kustvlakte zoetwatermoerassen, waarin veen (=turf of doring) gevormd werd. Dit gebeurde door het ter plaatse vergaan van de moerasplanten. In het begin was dat riet, later veenmos, dat zo hoog opgroeide dat dikke plaketten bruin en vormloos mosveen werden gevormd. Langs waterlopen die het gebied doorkruisten groeiden bosjes, die zwart bosveen hebben doen ontstaan, waarin nog bladeren en boomstammen te herkennen zijn. In het gebied ten noorden van Brugge moet er zeker een dergelijke waterloop geweest zijn, namelijk deze die het water van de Reie doorheen de kustvlakte naar zee voerde (1).

Gedurende deze tijd was het moerassig veenlandschap van de Polderstreek waarschijnlijk nog onbewoond. In de zandstreek echter waren op de droge plaatsen toen reeds landbouwers gevestigd. Ze hielden zich vooral bezig met veeteelt, die mede de oorzaak is van het ontstaan van de grote heidevelden. Het is mogelijk dat deze zandstreekbewoners in de kustmoerassen op visvangst trokken. Dit zou aangetoond worden door enkele vondsten van voorwerpen uit die tijd in het Boudewijnkanaal (2).

Omstreeks 200 vóór Christus brak de zee op enkele plaatsen door de oude duinen en overstroomde een deel van het veenlandschap (Duinkerke I-zeeoverstroming). Ten noorden van Brugge kwam het zeewater ongeveer tot op de plaats van het latere Dudzele. Na 300 jaar overstroming trok de zee weer terug, een laagje zand op het veen achterlatend.

2. De Omgeving van Dudzele in de Romeinse Tijd.

Vanaf de eerste eeuw na Christus werden de inbraakgaten door nieuwe duinen (de "middeloude duinen") afgesloten. De kustvlakte kreeg weer het uitzicht van een uitgestrekt moerassig veenlandschap met bosjes langs de beken. Tussen de beken vormde het mosveen lage bultige hoogten. We kunnen het toenmalig uitzicht van het gebied van Dudzele vergelijken met het veenlandschap dat we tegenwoordig nog aantreffen in onze Hoge Venen.

(1) De Reie is de rivier waarin al het water van de rivieren ten zuiden van Brugge samenkomt. De Reie kwam bij Brugge in de kustvlakte uit.

(2) Deze voorwerpen zijn te zien in het Gruuthuse-museum te Brugge.

In deze periode vinden we de eerste sporen van bewoning in de kustvlakte. Het waren de Menapiërs, die op deze onherbergzame moerassige turfgronden hun woonplaatsen hadden. Van deze woonplaatsen heeft men resten teruggevonden, onder andere te Wenduine, Houtave en Zeebrugge. De Menapiërs hielden zich vooral bezig met het kweken van ganzen en het winnen van zout uit zeewater. Daarenboven waren het bedreven zeevaarders. Ze onderhielden drukke handelsbetrekkingen met Engeland. Te Zeebrugge heeft men in 1899, bij het graven van het Boudewijnkanaal, de overblijfselen van één hunner aanlegplaatsen teruggevonden.

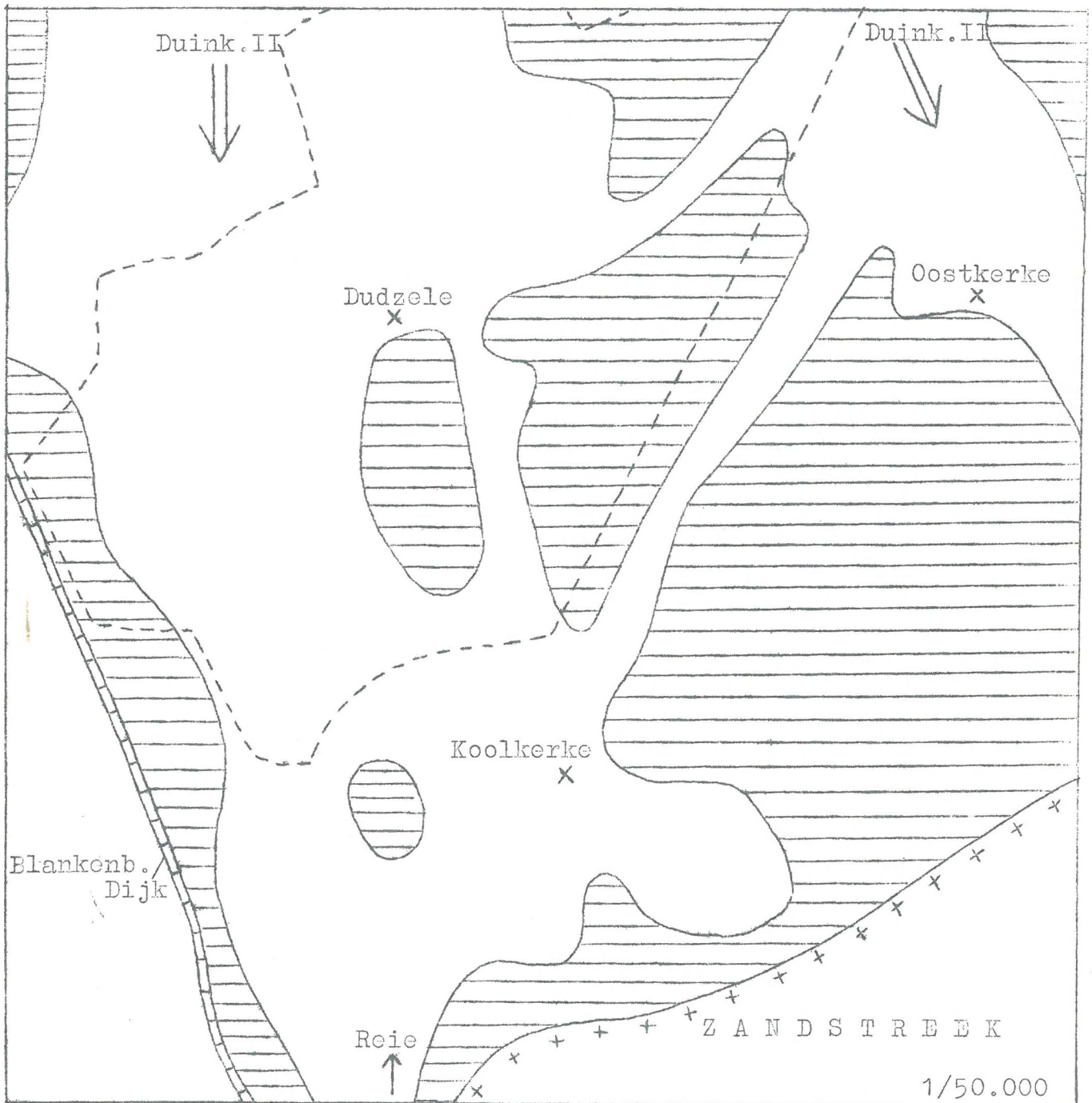
Aan de zuidelijke rand van de kustvlakte is waarschijnlijk in dezelfde tijd ook reeds een nederzetting ontstaan, het latere Brugge, aan de oevers van de Reie. De Romeinen, die intussen tot in onze streken waren doorgedrongen, zouden bij deze nederzetting een "villa" of landbouwbedrijf gevestigd hebben. Ook te Oedelem was een Romeinse vestiging, waarvan een onlangs opgegraven Romeinse waterput getuigt. Omstreeks 200 na Christus zijn de Romeinen ook in de kustvlakte doorgedrongen. Julius Coesar verhaalt dat zijn troepen slechts met veel moeite in deze moerassige streek doordrongen. Romeinse munten en voorwerpen, die in de kustvlakte op de turflaag zijn gevonden, getuigen van de betrekkingen tussen de Menapiërs en de Romeinen (1). En iedereen kent de recente opgravingen en de rijke vondsten in de Romeinse militaire nederzettingen van Oudenburg en van Aardenburg.

Het is ons niet bekend dat er uit die tijd daterende voorwerpen op het grondgebied van Dudzele zijn gevonden. Dit wil echter geenszins zeggen dat het gebied toen niet door de Menapiërs bewoond zou zijn geweest.

3. De Vroeg-middeleeuwse Zeeoverstroming.

Omstreeks 400 na Christus zette een nieuwe zeespiegelrijzing in. De bestaande duinengordel werd op vele plaatsen doorbroken en verdween tenslotte geheel. Vanuit de inbraakpunten, o.a. bij Zeebrugge en Heist-Duinbergen, schuurde het overstromende zeewater brede geulen uit in het veen. Door de werking van ebbe en vloed werden steeds meer stukken van de veenoppervlakte weggeslagen. Op deze wijze ontstond een sterk vertakt krekensysteem met bre-

(1) Zie Gruuthuuseum Brugge

FIGUUR 1 . DE DUINK.II-KREKEN ROND DUDZELE

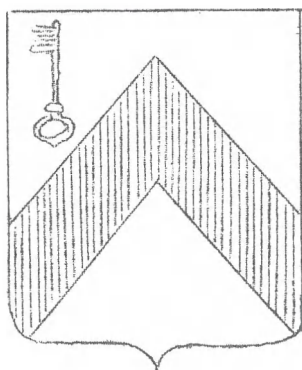
Het niet gestrepte deel is kreek
 Het gestrepte deel is veeneiland
 De ----lijn is de oude gemeentegrens van Dudzele
 De ++++lijn is de zuidgrens van de kustvlakte

de hoofdgeulen en kleine zijgeultjes. Van het oorspronkelijk veenlandschap bleven alleen nog grote en kleinere eilanden over.

Tweemaal daags werd gans het kustgebied overstroomd. Bij elke vloed stroomde het zeewater langs de krekken naar binnen en overstroomde vandaaruit de overgebleven veeneilanden. Bij elke eb trok het zeewater zich langs de krekken terug, op de veeneilanden een laagje fijn slib of klei achterlatend. De bodem van de krekken bestond uit zand, dat daar over de weggeslagen veenlaag aanwezig was als afzetting van de vroegere flandriaanse zeeoverstroming. De kuststreek zag er dus weer uit als een uitgestrekt waddenlandschap met zandige krekken naast klei-op-veenplaten (1). Tweemaal daags stond gans dit gebied blank. De zuidgrens van deze overstromingen is de huidige landschapsgrens tussen de Zandstreek en de Polderstreek.

Hoe de krekken verliepen in de omgeving van Dudzele zien we op figuur 1. Tussen Zeebrugge en Brugge was er een gemiddeld 5 km brede kreek aanwezig. Het is waarschijnlijk dat de Reie toen langs deze betrekkelijk rechtlijnige kreek, met de eigenlijke zee verbonden was. Het gebied tussen Dudzele-Koolkerke-Oostkerke bestond hoofdzakelijk uit klei-op-veenplaten, waartussen vele kleine kreekjes liepen. Naar het oosten stonden deze in verbinding met de brede kreek tussen Heist en Moerkerke.

Het spreekt vanzelf dat dit waddenlandschap onbewoond was. De bewoners van het veenlandschap uit de Romeinse tijd, zijn bij het begin van de overstroming uit de kuststreek verdwenen, naar de nabijgelegen nederzettingen in de veilige Zandstreek.

(1) Een waddenlandschap treffen we tegenwoordig nog aan in de Waddenzee, in het noorden van Nederland.

=====

= DE SCHORRETIJD =

=====

Een schorre is een gebied dat alleen bij zeer hoge tij nog door de zee overstroomd kan worden. De oppervlakte van een schorre ligt dus reeds hoog genoeg om bij normaal hoog water, niet meer onder water te komen. Maar omdat natuurlijke (duinen) of kunstmatige bescherming (dijken) nog ontbreken, kan het gebied bij springtij nog wel onder water komen. Het spreekt vanzelf dat door de overstroming van het zoute zeewater de zchorregrond zout zal zijn. Daardoor kunnen er alleen speciale zoutminnende grassen op groeien. Deze kunnen slechts door schapen gegeten worden. Dus op een schorre kan geen gewoon vee gehouden worden, en is de landbouw ook uitgesloten. Een mooi voorbeeld van een schorre, zij het in klein formaat, vinden we nu nog in het natuurreserveaat van "Het Zwin" te Knokke.

De periode waarin Dudzele een schorre was, is voor deze gemeente de "schorretijd". Deze ving aan met het droogvallen van de kustvlakte in de 8ste eeuw en duurde tot omstreeks 1100, toen Dudzele door het aanleggen van een dijk tegen zeeoverstromingen beschermd werd. In deze schorretijd ontstond de nederzetting Dudzele. Hier begint dus de eigenlijke geschiedenis.

1. Het Ontstaan van het Schorre.

Op het einde van het vorige hoofdstuk hebben we gezien hoe omstreeks 400 na Christus, de kustvlakte door een nieuwe stijging van de zeespiegel, terug tot een onbewoonbaar waddenlandschap werd omgevormd (tweede Duinkerke overstroming). Tweemaal daags trok het zeewater langs een sterk vertakt krekennet de kustvlakte binnen. Na ieder vloed werd op de veeneilanden een dun laagje klei achtergelaten. Mettertijd was deze kleilaag enkele tientallen centimeter dik geworden. Daardoor werd het oppervlak van deze klei-op-veen-eilanden zodanig verhoogd, dat ze nog slechts bij hoge vloed vanuit de krekens werden overstroomd.

Bij iedere overstroming werd op de randen van de krekken zand afgezet, terwijl op de eilanden de kleiafzetting verder ging. Het is inderdaad zo dat klei alleen wordt afgezet in nagenoeg stilstaand water, dus op de vlakke veeneilanden. Zandkorrels, die zwaarder zijn dan de kleideeltjes, worden reeds afgezet in stromend water, dus aan de randen van de krekken zelf. Op deze wijze ontstonden "kreekoeverwallen" langs de randen van de krekken. Deze zandige oeverwallen moeten iets hoger geweest zijn dan het oppervlak van de achterliggende klei-op-veeneilanden. Aldus staken deze oeverwallen als lichte langgerekte verhevenheden of "ruggen" in het landschap uit (zie figuur 2).

Over het bestaan van deze kreekoeverwallen zijn we op indirecte manier ingelicht geworden. Het was ons namelijk opgevallen dat de oudste nederzettingen en wegen zeer typisch op de randen van de krekken lagen. De aanwezigheid van kreekoeverwallen zou dit verklaren. Verder wordt in een dokument van omstreeks 1000 een plaats "te Rugge" te Dudzele vermeld. Hiermee moet een kreekoeverwal bedoeld zijn; dit waren immers de enige rugvormige verhevenheden in het toenmalige oppervlak van de kuststreek.

Door natuurlijke ophoging (=colmatatie) kwamen aldus grote delen van de kustvlakte boven het gewone vloedpeil te liggen. Als gevolg daarvan kwamen deze oppervlakten tussen de krekken nog slechts zelden onder water. Van een tweemaal daags overstroomd waddegebied in de 5de en de 6de eeuw, waren grote delen van de kustvlakte gedurende de 7de en de 8ste eeuw tot "schorren" omgevormd. Deze schorren bestonden uit de grote vlakke klei-opveengebieden, van de krekken gescheiden door iets hogere zandige oeverwallen.

De krekken zelf bestonden dus nog. Maar door afzetting van zandig materiaal in hun bedding werden ze steeds nauwer en ondieper (=verlanden) (zie figuur 2). Omstreeks 1000 waren de meeste kleine krekken alsmede de randen van de grote krekken opgevuld. In de omgeving van Dudzele bleef het centrum van de grote brede kreek tussen Zeebrugge en Brugge nog open, weliswaar als een ondiepe kronkelende kreek tussen veel kleiplaten. Het is aannemelijk dat deze kreek werd opgehouden door de aanvoer van water uit de Zandstreek langs de Reie, die zoals gezegd, bij de nederzetting Brugge, in de kustvlakte uitliep. In deze kreek is er ook scheepvaart geweest. Daarvan getuigt de houten boot die in augustus 1899 gevonden werd bij de graafwerken in de Brugge zeehaven. Dit is juist de plaats waar die kreek liep. Deze boot zou volgens

Kreek in de Schorre van Het Zwin (foto W. Wintein)

De goed bewaarde wal van Cathem met ringgracht (foto W. Wintein)

E. Trips dateren uit de 6de eeuw en zou in geen geval een Vikingschip zijn (1).

Op de zoute schorregronden kwam een speciale plantengroei tot stand van zoutminnende planten. Een dergelijke vegetatie kunnen we nu nog aantreffen op de Zwinschorre te Knokke. De grassen en de kruiden die op de schorren groeiden, konden wegens hun zoutgehalte alleen door schapen gegeten worden. Bovendien was de zoute, nog overstroombare schorrebodem voor landbouw onbruikbaar.

2. De eerste Nederzettingen op de Schorren (Ontstaan van Dudzele).

Volgens het Karolingisch recht behoorden deze woeste heerloze schorregebieden rechtstreeks toe aan de koning. Deze gaf ze ten geschenke aan grootgrondbezitters en aan abdijen. Gedurende de 8ste eeuw, en voornamelijk gedurende de 9de eeuw kregen aldus de Sint-Pietersabdij en de Sint-Baafabdij uit Gent, alsook enkele abdijen uit Noord-Frankrijk, grote stukken van de schorren in hun bezit. Op deze bezittingen lieten ze schapen weiden. Op het grondgebied van het latere Dudzele worden bijvoorbeeld omstreeks 1000 "schaapsgronden te Rugge" vermeld. Deze schaapsgronden lagen dus op een rug of, zoals we reeds eerder hebben aangetoond, op een kreekoeverwal. Ze waren eigendom van de Sint-Pietersabdij uit Gent. Later verkreeg deze abdij nog een grote "Gemene Weide" ten noorden van Dudzele-dorp. Verder wordt in het oosten van Dudzele een "spaert" vermeld; dit is eveneens een zout weiland voor schapen.

Het exploiteren van de schorren als schaapsweiden gebeurde oorspronkelijk onder de vorm van "schaapsdrift" vanuit de aangrenzende zandstreekgebieden. We hebben er reeds op gewezen dat in het zandstreekgebied ten zuiden van Dudzele, reeds lang permanent bewoonde nederzettingen aanwezig waren. Als zodanig kunnen we wijzen op de door Frankische veehouders bewoonde nederzettingen van Estegem in het oosten van Sijsele, de Gera in St-Kruis en Brugge aan de monding van de Reie. Bij Brugge werd inmiddels een burcht gebouwd als bescherming tegen de Noormannen, die langs de kreek van Brugge en de Reie het binnenland konden binnentrekken. Vanuit deze nederzettingen dreven de schapenhouders hun kudden in het begin van de zomer naar de aangrenzende

(1) E. Trips: Menapiërs en Romeinen in het Brugs havengebied. Dit artikel staat in het boek "De Haven van Brugge-Zeebrugge" 1958. De boot wordt bewaard op de zolder van het Gruuthusemuseum te Brugge.

schorren. Op het einde van de zomer dreven ze hun schapen terug naar de Zandstreek, omdat in de winter de schorren dikwijls onder water kwamen (denk aan de Zwinschorre). De wegen waarlangs de schapen gedreven werden zijn de "veedriftwegen". Vanuit de nederzettingen in de zandstreek lopen ze de schorren in, waar ze de zandige oeverwallen volgen. Als zodanig kunnen we de brede Stoofweg herkennen die vanuit een grote "Schaapswee" bij Estegem naar het schorreg gebied van Moerkerke liep. Vanuit Brugge liep de Waterstraat (of Dudzeelse Heerweg) over een kreekoeverwal naar het noorden in de richting van het latere Dudzele. De schaapherders trokken met hun kudden mee. Op de schorren waren er aldus nog geen permanent bewoonde plaatsen aanwezig.

Gedurende de 9de eeuw echter waren de schorren zodanig gecolmateerd en de meeste kreken zodanig verland, dat ook gedurende de winter het gevaar voor overstroming steeds kleiner werd. Van dan af bleven de schaapherders met hun kudden ook 's winters op de schorren. Op deze wijze ontstonden de eerste permanent bewoonde plaatsen op de schorrenvlakte. De schaapherders bouwden zich een schuilplaats, waarschijnlijk ruwe houten gebouwen met rieten dak, met daarnaast enkele schaapskooien. Het spreekt vanzelf dat zij daarvoor plaatsen uitkozen op de kreekoeverwallen. Dit waren immers de hoogste en daarom ook de veiligste plaatsen van de schorren. Bovendien bood de zandige bodem van deze oeverwallen een meer bouwvaste grond dan de vochtige klei-opveengebieden. Zo een nederzetting werd in de 9de eeuw veelal met de naam "zele" aangeduid. Een "zele" is hier dus een permanent bewoonde schapenboerderij, die gedurende de 9de eeuw ontstaan is midden in het woeste schorrenlandschap.

In de naam "D u d z e l e" kunnen we nu dit woord "zele" herkennen, voraafgegaan door het woord "Duda". Dit laatste is waarschijnlijk een persoonsnaam. Aldus mogen we zeggen dat Dudzele ontstaan is als een nederzetting van Frankische schaapherders, en dat dit gebeurd is in de 9e eeuw. Onder de leiding van een zekere Duda kwamen deze herders met hun schapen vanuit de Zandstreek naar de schaapsgronden op de schorren. Na enige tijd besloten ze daar te blijven. Ze stichtten nabij de schaapsgronden van de Sint-Pietersabdij een nederzetting op de brede oeverwal aan de noordwestkant van het schorrengebied dat zich uitstreckte ten westen van de kreek van Brugge (zie figuur 5). Deze nederzetting had dezelfde vorm als de Frankische nederzettingen in de Zandstreek, namelijk een driehoek. Deze driehoek is in het huidige dorp Dudzele nog duidelijk te herkennen (zie bijkartaalje op de grote kaart van Dudzele).

Het is mogelijk dat hij diende als gemeenschappelijke verzamelplaats voor de schapen. Rond deze driehoek moeten enkele houten verblijfplaatsen voor de herders met hun familie aanwezig geweest zijn.

Op dezelfde manier en in dezelfde tijd moet ook de nederzetting Oostkerke ontstaan zijn. In het dorp is eveneens een driehoek te herkennen en de nederzetting lag ook op een oeverwal, nu aan de oostzijde van het schorregebied. Tussen Oostkerke en Dudzele bestond er een verbinding, die de noordrand van de schorren volgde. Dudzele was langs de Waterstraat met Brugge verbonden (zie figuur 3). Deze wegen liepen hoofdzakelijk op de aanwezige oeverwallen, de hoogste en droogste plaatsen in de kustvlakte. Dit verschijnsel kunnen we nog in het klein waarnemen bij de huidige Zwinkreek, waar de paden ook op de iets hogere kreekranden lopen.

3. Uitbreiding van de Bewoning en Oprichting van Wallen.

Benmaal dat Dudzele in de 9e eeuw als blijvende nederzetting van Franse schapenboeren was ontstaan, kwamen in de volgende eeuwen steeds meer families met hun schapenkudden uit de Zandstreek naar de schorrenvlakte. Naar het voorbeeld van hun voorgangers bleven zij er ook wonen. Omdat al die schapenkudden natuurlijk niet op de schorren rond de nederzetting Dudzele konden grazen, is het normaal dat de nieuwaangekomenen hun verblijfplaatsen optrokken op andere plaatsen in het schorregebied.

Uit de middeleeuwse kadasterboeken ("ommelopers" genoemd) weten we dat bij vele van deze schapenboerderijen een "hoge wal" aanwezig geweest is. Dit is een kustmatige aarden ophoping, meestal rond van vorm en ongeveer twee meter hoog. Uitgaande van enkele wallen die nog bewaard zijn gebleven en van enkele tekeningen op 18-eeuwse kaarten, kunnen we ons de bouw van zo'n wal als volgt voorstellen. Er werd een cirkelvormige gracht gegraven van ongeveer 5 m breed en bijna 2 m diep. De diameter van de cirkel bedroeg gemiddeld 40 meter. De aarde uit die gracht werd naar binnen opgeworpen. Daardoor ontstond binnen de ringgracht een ophoping of wal van ongeveer 2 m hoog. In de ringgracht werd langs de zuidkant een toegang tot de wal uitgespaard (zie tekening bij figuur 4). Dergelijke wallen waren ook vooral in het noorden van Nederland bekend, waar zij de naam "terp" droegen (1). In de streek van

(1) Bij ons worden ze in de ommelopers steeds hoge of platte wal, note of werf genoemd.

Dudzele en Koolkerke worden een dertigtal wallen vermeld (zie voor hun ligging, op figuur 4). Daarvan ligt geen enkele op de modderige klei-op-veengebieden. De meeste liggen daarentegen op de zandige randstroken langs de kreeken, dus op de kreekoeverwallen. Enkele, vooral op het gebied van Koolkerke, liggen op zandige ruggen, die bij de opvulling ontstonden in de randgebieden van de brede kreek van Brugge.

Wat de onderlinge ligging van de wallen betreft, zien we dat ze gegroepeerd zijn in vier groepen. Tussen deze groepen ligt telkens een schorrenruimte zonder wallen. Bij de driehoek van Dudzele werden twee wallen opgericht: een "hoge wal" (nr 49 van de grote kaart) juist aan de noordkant van de driehoek; en een nog bestaande wal (nr 101) aan de zuidoostelijke punt van de driehoek. Op deze laatste wal staat nog het woonhuis van een boerderij (het "Kasteelken"). De wal zelf is 2 m hoog, heeft een diameter van ongeveer 45 meter, en is omringd met een cirkelvormige ringgracht. Ten noorden van Dudzele ligt de Arzelegroep, met onder andere de Arzelewal (nr 90) en de Weerdewal (nr 82). Daarvan bestaat alleen nog de Arzelewal, die zeker bewoond is geweest. Van een andere wal weten we dat er een "schaperie" of schaaphouderij was gevestigd (nr 95). Ten zuiden van Dudzele ligt de Rysselgroep met onder andere de Stamperswal (nr 112) en de Rysselwal (nr 123). De wallen liggen hier zeer duidelijk op de zandige randen langs de toen reeds grotendeels opgevulde kreekbedding. Van twee wallen van deze groep weten we zeker dat er een hofstede op gestaan heeft. Tenslotte hebben we op het grondgebied van Koolkerke de groep van de Klinkewal. De Klinkewal, waarvan op de grond nog sporen van de ringgracht (diameter ong 35 m) te herkennen zijn, was ook bewoond. Bij grondonderzoek hebben we er stukjes houtskool in gevonden.

We stellen vast dat de oudste nederzetting, de driehoek Dudzele, die in de 9e eeuw ontstaan is, niet op een wal of terp gelegen is. Daarentegen vinden we twee wallen naast de driehoek, waaruit we zouden kunnen besluiten dat zij er later werden bijgebouwd. Deze wallen hebben wellicht gediend als "vluchtheuvels". Dit zijn veilige hoogten waarop de schapenboeren van Dudzele konden vluchten als de zee in de winter eens de schorren overstroomde vanuit de nog overblijvende kreeken. Verder hebben we vastgesteld dat op verschillende wallen van de schorren rond Dudzele, een schapenhofstede heeft gestaan. Daar stonden ze immers veilig tegen eventuele overstroming van de

schorren door de zee. Dit gevaar werd vooral tegen het einde van de 10de eeuw steeds groter, omdat toen de zee opnieuw kwam opzetten en ook omdat de oppervlakte van de schorren aan het zakken was wegens de inkrimping van de veenlaag eronder (zie daarover meer in deel 5 van dit hoofdstuk). Om deze redenen mogen we veronderstellen dat de nieuwe schapenhofsteden uit de 10de eeuw op of bij een veilige wal werden opgetrokken. Deze voorzorg bleef nodig zolang de schorrenvlakte niet beschermd was tegen verdere zeeoverstromingen door het aanleggen van een grote dijk. Aangerien dit voor Dudzele eerst omstreeks 1100 gebeurde, werden nog gedurende de 11de eeuw de woonplaatsen op een wal gebouwd. Aldus geeft de verspreiding van de wallen ons een idee van de uitbreiding van de bewoning op de schorren gedurende de 10de en de 11de eeuw (zie figuur 4). In dat verband hebben we gezien dat de wallen, en dus ook de schapenhofsteden, groepsgewijze verspreid lagen over de schorren rond Dudzele. Bovendien liggen ze op de zandstroken langs de zich opvullende kreken. Dit zijn immers de best geschikte gronden, want het zand kon gebruikt worden voor het bouwen van de wal. Verder bemerken we dat slechts weinig wallen langs de Waterstraat of Dudzeelse Heerweg ontstaan zijn. Langs deze ^{wallen} is een nieuwe weg ontstaan, de Oostheerweg, die voorbij de driehoek Dudzele naar het noorden doorloopt (de huidige Molenstraat).

4. Nieuwe Zeeoverstroming.

De ontwikkeling van de bewoning op de schorrenvlakte is niet ongestoord kunnen doorgaan. Tegen het einde van de 10de eeuw steeg de zeespiegel immers opnieuw. Langs de Sincfal, een zeeinham tussen de duinen dan Knokke en Kadzand, overstroomde de zee omstreeks 1000 een groot deel van de kustvlakte ten noorden van Brugge (Duinkerke III A -zeeoverstroming).

De overstroming, komende uit het oosten, werd in het westen tegengehouden door een grote dijk, die later de Blankenbergse Dijk werd genoemd. Deze werd reeds bij het begin van de overstroming, dus omstreeks 1000, aangelegd vanaf Brugge tot Blankenberge op de westelijke rand van de grote kreek tussen Zeebrugge en Brugge, of wat er althans van overbleef. Dat deze kreek omstreeks 1000 nog niet volledig was opgevuld en nog steeds tot Brugge reikte, wordt aangetoond door het feit dat deze nieuwe overstroming langsdaar tot Brugge is geraakt (zie figuur 4). Waarschijnlijk werd die kreek door de afvoer van het Reiewater uit Brugge opengehouden. Later werd de Blankenbergse

Dijk, meer naar 't oosten, aangevuld met een nieuwe dijk, de Dulleweg, die lange tijd de oostgrens van Dudzele vormde.

Het gebied van Koolkerke en Dudzele ten oosten van deze kreek werd praktisch nooit meer overstroomd (zie figuur 4). Alhoewel de oppervlakte van de schorren aldaar langzaam aan het zakken was door de inkrimping van de onderliggende veenlaag, was hij omstreeks 1000 blijkbaar nog hoog genoeg om niet overstroomd te worden. Het gebied ten noorden van Dudzele werd wel nog overstroomd. Nochtans werden er door deze overstroming geen nieuwe kreken gevormd, zodat het eer het uitzicht van een zandig strandgebied verkreeg. Gedurende een vijftigtal jaren bedekte de zee de opnieuw overstroomde delen met een tot 40 cm dikke laag zandig materiaal. Terzelfdertijd werd de kreek van Brugge ook verder opgevuld. Omstreeks 1050 waren de meeste stukken zodanig opgehoogd, dat ze nog slechts zelden overstroomd werden. Vandanaf konden er weer schorreplanten op groeien en konden er ook weer schapenkudden op grazen.

Op het niet-overstroomde deel van de schorrenvlakte bleef de bewoning natuurlijk continu doorgaan. Zo bleef de oude driehoekige nederzetting Dudzele bestaan, samen met de vele op wallen gevestigde schapenhofsteden in de omgeving. Het is zelfs waarschijnlijk dat de bewoning in dat gebied nog verder is toegenomen. In deze periode mogen we wellicht het ontstaan van o.a. de nederzetting Mikhem situeren, waarvan de wal midden op een opgevlude kreekbedding ligt. Uit de overstroomde gebieden werd de bewoning bij het begin van de overstroming verdreven naar het zuiden. Van zohaast deze gebieden echter weer droog kwamen, en voor schapenteelt geschikt werden, geraakten ze ook opnieuw bewoond. Vanuit de niet-overstroomde delen trokken schapenboeren met hun kudden de drooggekomen stukken binnen. Ze bouwden er een nieuwe woonplaats, voor alle veiligheid op een wal. Zo vinden we ten noorden van Dudzele de Dierickx Voswal (nr 126) en de wal van Cathem (nr 68); terwijl ook in het gebied van de kreek van Brugge enkele wallen verschijnen (zoals nr 18). Van de Voswal is de ringgracht nog als een cirkelvormige laagte (diameter 40m) in het weiland te zien. De wal van Cathem bestaat nog als een hoogte (2 m) met singelgracht (40 m) errond. De toegang tot de wal is nog duidelijk te herkennen als een onderbreking van de singelgracht.

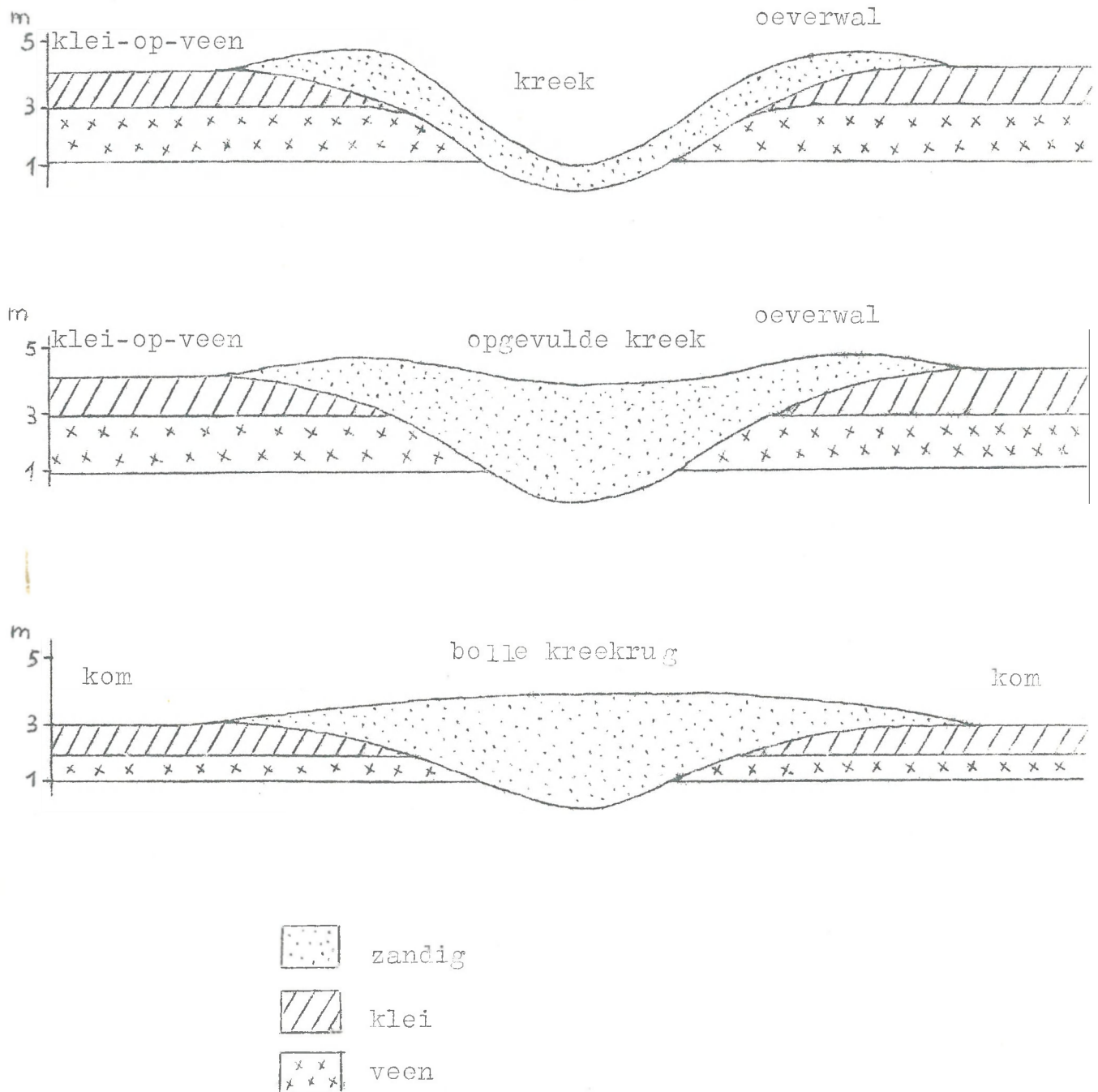
Niettegenstaande Dudzele reeds in de 9de eeuw gesticht werd, wordt de naam eerst sedert 1060 in de dokumenten vermeld. Wegens de toename van de

bewoning op de schorren rond Dudzele was er in het midden van de 11de eeuw reeds een klein kerkje aanwezig. Het stond zeer waarschijnlijk midden in de driehoek van Dudzele, op de plaats van de huidige kerk. De parochie Dudzele is aldus één van de oudste parochies uit de Polderstreek.

5. De Ontwatering met als gevolg de Omkering van het Relief en de Ontzouting van de Schorren.

De schapenboeren, die zich op de schorren gevestigd hadden, moesten zorgen dat ze veilig waren tegen een mogelijke overstroming van hun woongebied door het zeewater. Daarvoor bouwden ze hun woonplaats op een wal. Ze moesten echter ook zorgen dat het neergevallen regenwater uit hun weidegebieden kon wegvloeien. In het begin zullen ze daarvoor bestaande kronkelende kreekjes hebben uitgediept. Aldus kon het regenwater in de grote kreken vloeien en zo naar zee. Maar eenmaal dat deze grote kreken verland geraakten, zullen de schapenboeren een andere uitweg voor de afvoer van het regenwater uit hun weidegebieden moeten gezocht hebben. We veronderstellen dat zij gedurende de 11de eeuw rechte verbindingsstukken hebben gegraven tussen de kronkelende waterloopjes die reeds op hun schorreweiden aanwezig waren. Aldus zouden de lange, veeal kronkelende waterlopen ontstaan zijn, waarlangs omstreeks 1100 de ontwatering van de kustvlakte geschiedde. Voor Dudzele en omgeving waren dat de volgende: de Grote Vliet met diverse vertakkingen, de Vliet, de Ede met de Gotevliet en de Loomsvliet, de Bommelbeek (zie figuur 5).

Als we de richting van deze aders of waterlopen nagaan, zien we dat de Grote Vliet en de Ede vanuit het gebied van de opgevolde kreek van Brugge, naar het oosten vloeien en daarna afbuigen naar het zuidoosten. De Gotevliet komt uit het zuiden en stroomt in de Ede. Ook de Vliet stroomt naar het zuidoosten. Dit wijst erop dat daar in het zuidoosten een afvoerbedding voor het water moet hebben bestaan, waarnaartoe de schorrebewoners de afvoer van het water hebben gericht. Als deze afvoerbedding moeten we de Scheure beschouwen, een zuidwest-noordoost lopende waterloop, die ter hoogte van Oostkerke in de Boudensvliet uitmondde. De Boudensvliet is een kreek die in het begin van de Duinkerke III A -zeeoverstroming was ontstaan. Hij stond in verbinding met de Sincfal, zodat het water uit Dudzele langsdaar de zee kon bereiken. Het is bovendien aannemelijk dat ook het water van de Reie gedurende de tweede helft van de 11de eeuw langsdaar naar de zee vloeide, eenmaal dat de kreek van

FIGUUR 2 . Kreekopvulling en omkering van het schorrereliëf.

Brugge volledig verland was.

Deze verzorgde ontwatering had voor gevolg dat de inkrimping van de dikke veenlaag, die onder de schorren aanwezig was, in versneld tempo verder ging. Bij een goede ontwatering verliezen de bovenste grondlagen namelijk een groot gedeelte van hun water en krimpen daardoor in. Naargelang de laag meer water bevat, zal hij bij de ontwatering ook meer inkrimpen. De dikke veenlaag, die zeer veel water bevatte, kromp dan ook zeer sterk in: tot een vierde van zijn oorspronkelijke dikte. De kleilaag bevatte minder water en kromp dan ook minder in; het zand bevatte weinig water en kromp praktisch niet in. Het gevolg van deze verschillende inkrimping was dat het oppervlak van de met zand opgevulde kreekbeddingen op zijn oorspronkelijk niveau bleef liggen. Het oppervlak van de oorspronkelijk hoog gelegen klei-op-veengebieden zakte sterk, zodat het nu op een lager niveau kwam te liggen dan de opgevulde krekken.

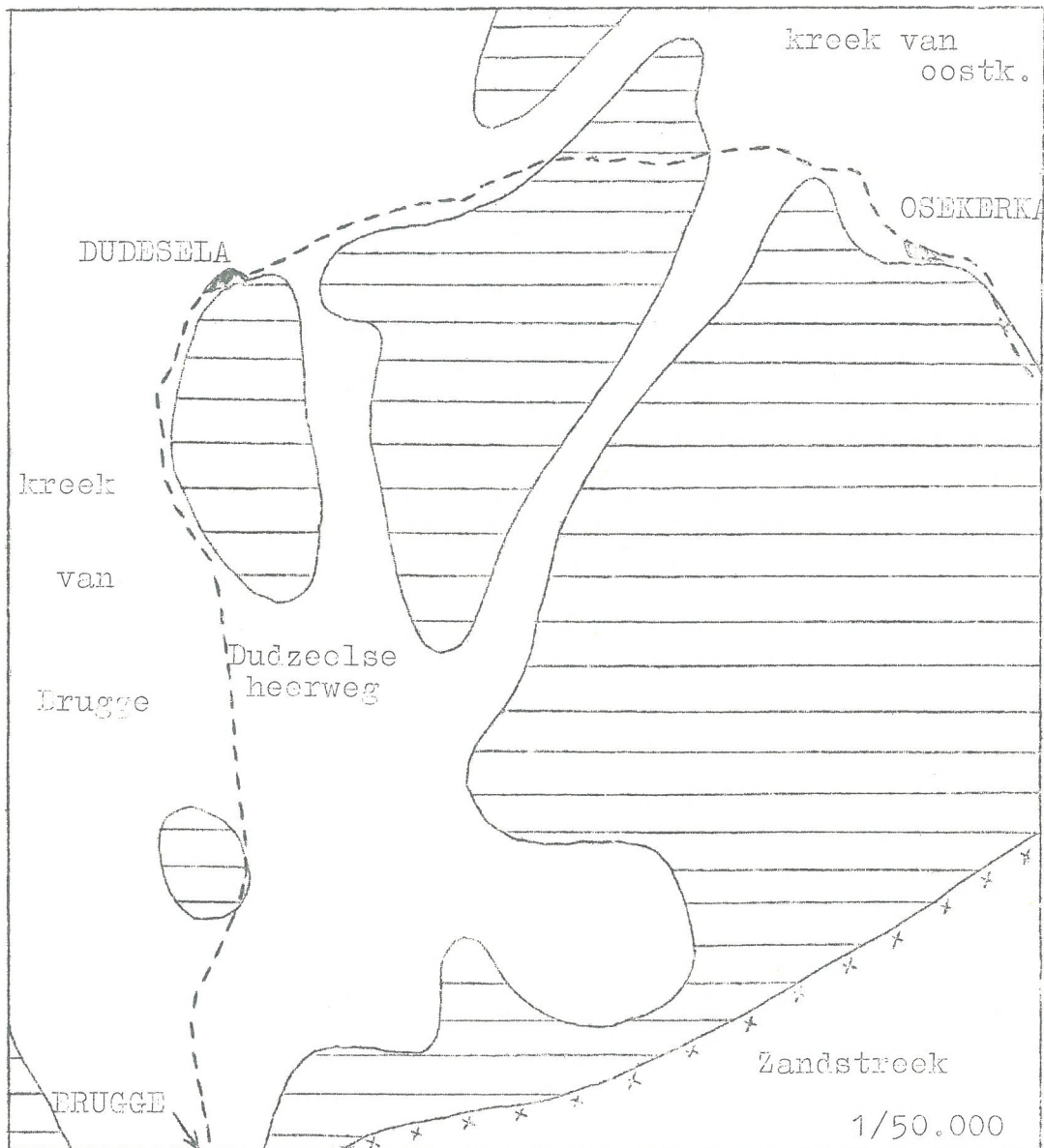
Het oppervlak van de oorspronkelijk hoogst gelegen kreekoeverwallen zakte ook (er is immers ook veen onder aanwezig); het niveau ervan kwam te liggen tussen dit van de kreekbeddingen en dit van de klei-op-veengebieden. Aldus ontstond in de kustvlakte een nieuw reliëf, dat het omgekeerde is van het oorspronkelijke schorrenreliëf. Op de plaats van de hoge schorren zijn lage k o m m e n ontstaan. Op de plaats van de krekken zijn hogergelegen lichtbollen k r e e k r u g g e n ontstaan, waarvan de randen door de vroegere kreekoeverwallen gevormd worden (zie figuur 2, onderste tekening).

Dit verschijnsel was reeds in de 10de eeuw begonnen. Omstreeks 1000 was het zeker nog niet zover gevorderd dat de klei-op-veengebieden lager lagen dan de kreekbeddingen. Door de verzorgde ontwatering in de 11de eeuw, versnelde het tempo van de inkrimping en de omkering van het oorspronkelijk reliëf werd een feit.

Deze ontwatering had ook nog voor gevolg dat de zoute schorrebodem stilaan zijn zout kwijt geraakte. Enerzijds werden de schorren rond Dudzele niet meer door het zoute zeewater overstroomd. Anderzijds werd het in de bodem aanwezige zout door het regenwater opgelost en meegevoerd bij de ontwatering. Naarmate deze ontwatering intensiever werd, vorderde ook de ontzouting van de schorrewelden. Daardoor begon er gewoon gras op te groeien, waardoor ze ook voor runderen geschikt geraakten. Zo zien we dat in de loop van de 11de eeuw in de dokumenten over de kustvlakte nog bijna alleen schaapsgronden vermeld

worden. Op het einde van de 11de eeuw wordt echter vermeld dat, naast schapen, op sommige (ontzoute) weidegebieden ook reeds runderen werden gekweekt.

Omstreeks 1100 werd gans het schorregebied ten noorden van Brugge door een grote zeedijk van de zee afgesloten. Daarmee eindigde ook voor Dudzele de schorrentijd.

gestreept = klei-op-veengebieden
streepjeslijn = oude weg

FIGUUR 3 . De eerste nederzettingen ten noorden van Brugge.

=====

DE MIDDELEEUWSE ONTGINNINGSPERIODE

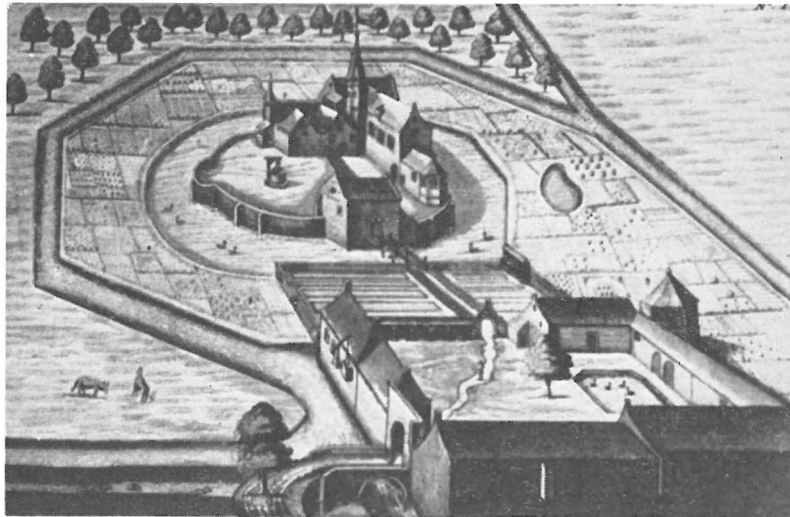
=====

Omstreeks 1100 werd alhier een tweede zeedijk aangelegd: de Evendijk-Langedijk. Bij Blankenberge sluit hij aan bij de reeds bestaande Blankenbergse Dijk, loopt oostwaarts over Heist naar Westkapelle en Hoeke, waar hij naar het zuidwesten ombuigt om al over Oostkerke, Damme te bereiken. Dit laatste stuk bestaat nog onder de naam Krinkeldijk (zie figuur 5). Door de aanleg van deze Evendijk-Langedijk werd gans het schorregebied ten noorden van Brugge definitief van de zee afgesloten. In plaats van een open schorre, was dit gebied, waarbij ook Dudzele behoort, een van de zee afgesloten poldergebied geworden; het kon door de zee niet meer overstroomd worden. Dit had voor gans het bevaalige gebied, en dus ook voor Dudzele een gans nieuwe ontwikkeling voor gevolg.

Totdat deze dijk werd aangelegd, had de omgeving van Dudzele hoofdzakelijk zijn natuurlijk uitzicht bewaard. Het was dus een schorregebied gebleven. De mens had er slechts kleine wijzigingen in aangebracht, onder andere door het oprichten van enkele schapenhofsteden op wallen. Na de bedijking zal de bewoning gedurende de 12de tot de 14de eeuw sterk toenemen. Het gebied is immers veilig geworden en wallen zijn niet meer nodig. In plaats van schapenteelt zal men runderteelt en akkerbouw beoefenen. Aldus zal het natuurlijke landschap door toedoen van de mens grondig van uitzicht veranderen. Het wordt een kultuurland-schap.

1. Toename van de Bewoning en Ontginning van de Schorren.

Herinneren wij eerst even aan de toestand die tegen het einde van de 11de eeuw op het schorrenland was ontstaan. Als gevolg van de omkering van het oorspronkelijk reliëf zijn lage kommen ontstaan, omgeven door hogere kreekkruggen. De wallen en de schapenhofsteden die op de randen van de krekken stonden, vinden we dus terug op de randen van de zwak-bolvormige kreekkruggen. Voor de verspreiding van de schorrebewoning kunnen we verwijzen naar figuur 4. Door hun insakkering zijn de kommen de natte gebieden geworden. Dikwijls zijn ze zelfs moeras-sig door een deficiënte ontwatering. De kreekkruggen zijn nu de droge stukken

Het Schottekasteel in de 17^e eeuw, met opperhof en neerhof. (foto R. Crois)

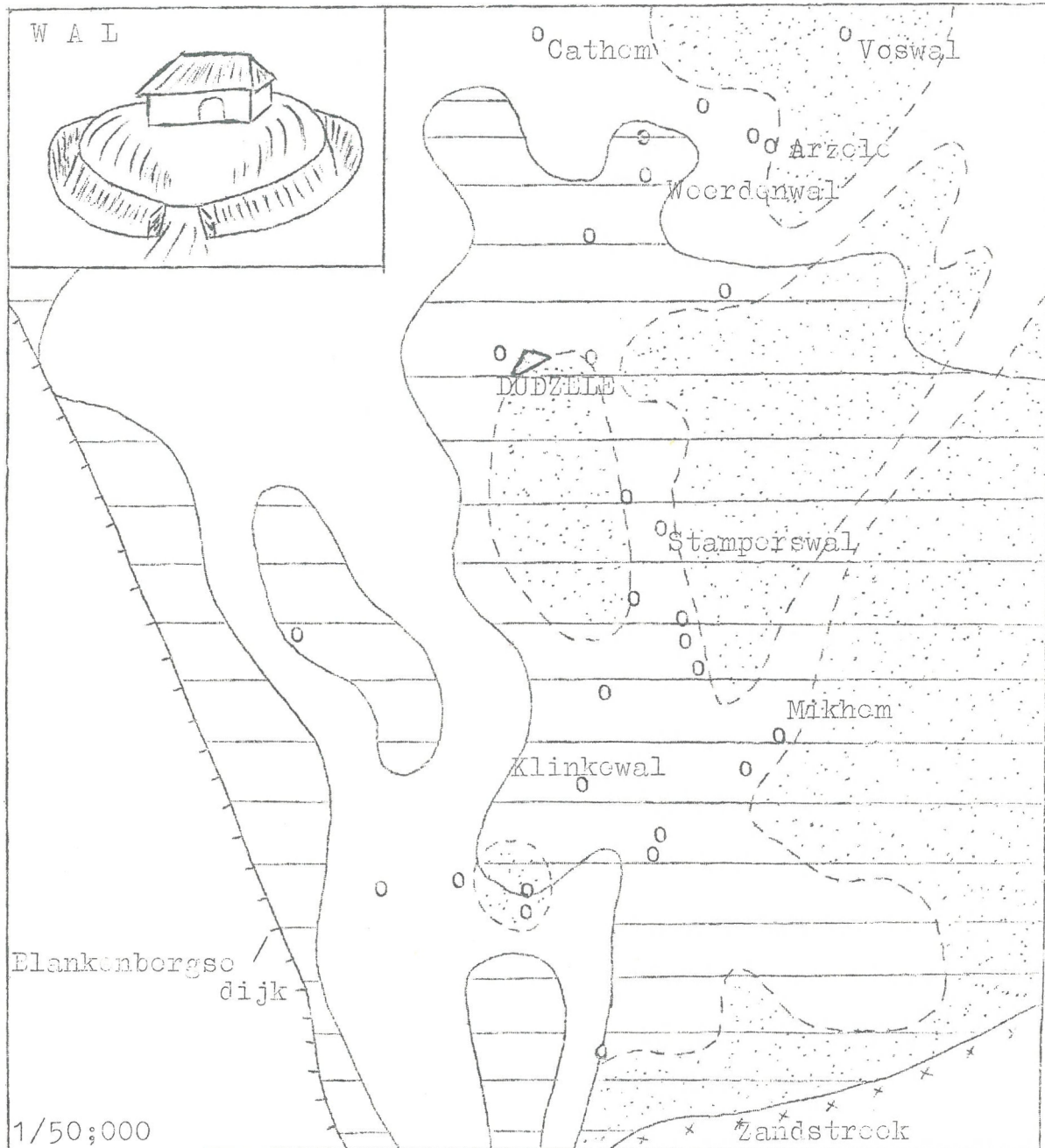
Het Kasteelken op een hoge wal met ringgracht. (foto W. Wintein)

geworden. Daardoor, en ook door het feit dat ze een vaste zandbodem bezitten, zijn ze geschikt voor verdere uitbreiding van de bewoning.

Van zodra het schorregebied rond Dudzele door een dijk van de zee was afgesloten, werd er door de graaf van Vlaanderen en de abdijen, de enige grootgrondbezitters van de schorren, sterk geijverd voor de ontginning (=omzetting in akkerland) van de bedijkte en ontzoute schorregrond. In het woeste schorregebied ten westen van het dorp Dudzele werd een groot herenbedrijf opgericht: het Hof van Dudzele (nr 48), waar de Heer van Dudzele verbleef. Meer naar het zuiden ontstonden het Hof van Pathoeke (nr 26) en het Hof Ten Berge (Koolkerke), beide als leen van de Burg van Brugge. Deze Hoven staan alle drie op de brede kreekkrug in het westen van Dudzele, waar tot dan toe nog bijna geen hofsteden waren gevestigd. Ze bestonden uit een kasteel (opperhof) waar de Heer verbleef, met er naast een volledige hofstede (nederhof). Het geheel was omringd met brede walgrachten en de toegang was met een poort afgesloten.

Op dezelfde brede kreekkrug, tussen Dudzele en Lissewege, werd door het toedoen van de Heer van Lissewege in het begin van de 12e eeuw een abdij gesticht: Ter Doest (nr 60, grondgeb Liss). In samenwerking met de abdij Ter Duinen (Koksijde) werd Ter Doest omstreeks 1180 een Cisterciënzerabdij. Ze bestond oorspronkelijk uit een oude kapel met enkele gebouwen ernaast, eigenlijk niet meer dan een grote hoeve.

Onder leiding van deze centrale vestigingen, kasteel of abdij, werden op de omgevende woeste gronden, vele ontginningsbedrijven opgericht. Door de grote bevolkingstoename, die zich in deze eeuwen ook in onze streken voordeed, daagden heelwat kandidaat-ontginners op om zich op deze nieuwe hofsteden te vestigen. Voorbeelden van deze nieuwe bedrijven uit de 12-13de eeuw zijn: het Roodhuis (nr 31), Ter Bolle (nr 33), de Wildernisse (nr 13), de Twee Poorten (nr 36), het Waterhof (nr 109), het Groot Steentje (nr 117) en nog vele andere. Ze liggen vooral op de brede kreekkrug ten westen en ten noordwesten van Dudzele, en op de smalle kreekkruggetjes die het kommengebied in het oosten van Dudzele doorkruisen. We zien dus dat deze hofsteden juist daar veel voorkomen, waar er geen wallen aanwezig zijn. De wallenhofsteden bleven dus bestaan, zij het dat ze meestal werden herbouwd een eindje naast de wal (zie bv Cathem, nr 68). De nieuwe hofsteden kunnen we dus beschouwen als aanvulling van de reeds bestaande boerderijen op wallen, en dit op de tot dan toe onbewoonde gebieden. Bij de nieuwe hofsteden waren de wallen niet meer nodig, aangezien de Evendijk-Langedijk de

niet gestreept = Duinkerke IIIA overstroming
 gepunkteerd = klei-op-voengebieden
 o = wal

FIGUUR 4 . De wallen te Koolkerke en Dudzele.

omgeving van Dudzele tegen eventuele nieuwe zeeoverstroming beschermd.

De hofsteden in het Poldergebied waren en bleven meestal eigendom van de Herenbedrijven in de Polders of van grootgrondbezitters uit andere streken. De boeren mochten erop wonen, mits de omgevende gronden droog te houden en vruchtbaar te maken. Ze moesten ook jaarlijks een deel van hun oogst aan de Heer afstaan als pacht. Daarenboven moesten ze nog een tiende van hun oogst afstaan als kerkelijke belasting. Tussen al deze hofsteden waren er enkele die kasteelhoeve genoemd werden. Ze hebben een opperhof, eigenlijk een kasteeltje waarop de pachter of eigenaar woont, en een nederhof dat de bijgebouwen omvat. Het geheel is ook met een walgracht omringd. Te Dudzele vinden we er drie: het Kasteelken (nr 101) op een oude wal, het Hof van Gramez (nr 144) en het Schottenkasteel (nr 23), dat wellicht door schotse inwijkelingen is gebouwd. Te Koolkerke vinden we onder andere de Rode Poort. Ze zijn dus, ofwel door vreemdelingen gesticht en hebben een onafhankelijke plaats tussen de ander hofsteden, ofwel zijn het rijkgeworden hofsteden.

Gedurende de eerste jaren na de bedijking van de schorren werden nog overal schapen gekweekt. Zo vinden we dat de abdij Ter Doest zich in het begin vooral met schapenteelt bezig hield. Daarvan getuigt nog de naam Schaapbracke (schaapskooi, nr 59) nabij Ter Doest. Omstreeks 1250 werd bij Ter Doest de Monumentale schuur gebouwd om de oogsten van het bedrijf te bevatten. In deze schuur werden misschien ook tienden verzameld. Dit wijst erop dat omstreeks 1250 reeds een belangrijk deel van de woeste schorren in akkerland omgezet was. Dit was alleen mogelijk op de kreekruggen. Door hun relatief hoge ligging, waren ze veel droger dan de lage komgronden. Deze laatste waren op vele plaatsen zelfs moerassig. Ieder boer afzonderlijk moest zorgen dat de grond behorende bij zijn hofstede, zoveel mogelijk ontgonnen werd.

Door het omploegen van blokken woeste grond, die voldoende ontwaterd en ontzout waren, ontstonden overal op de kreekruggen grote blokvormige, d.i. rechthoekige percelen akkergrond, "stikken" genoemd. Doordat deze ontginning niet volgens een algemeen plan verliep, maar door elke boer afzonderlijk werd uitgevoerd, liggen de blokvormige stikken op onregelmatige wijze door elkaar. Ze hebben een oppervlakte van 1 tot 2 ha. Door latere verdeling in verband met erfenis, werden ze in langwerpige repels opgedeeld, "stringen" genoemd. Op de hoogste delen van de kreekruggen komen geen grachten voor rond de percelen, wel op de iets nattere randen van de kreekruggen. Op deze wijze waren de kreekrug-

gen omstreeks 1300 reeds grotendeels in akkerland omgezet. De lage komgebieden werden als dikwijls moerassig weiland voor de veeteelt, nu meest runderen, gebruikt. In deze gebieden vinden we een "Friese graslandverkaveling", bestaande uit grote bolkvormige percelen met onregelmatige kronkelende grenzen. Deze verkaveling wordt verklaard door de veronderstelling dat de veeboeren in het schorrengebied (voor 1100) de bestaande kronkelende kreekjes uitdiepten om hun weilanden te ontwateren. Aldus ontstonden grote blokken grasland met onregelmatige vorm. Bij de drooglegging (na 1100) van de ingezakte waterzieke komgronden werden tussen deze beken evenwijdige drainagegrachten getrokken, waardoor de grote blokken grasland in smalle repels werden opgedeeld. Houtkanten of hagen rond de percelen vinden we alleen in de direkte nabijheid van de hofsteden, die ook meestal zelf met een levende omheining zijn omgeven.

2. De Toestand op het einde van middeleeuwse Ontginningsperiode.

De ommelopers van 1447 en van 1567 geven ons een algemeen overzicht van de toestand te Dudzele op het einde van de middeleeuwse ontginningsperiode. Het algemeen bewoningsgebied in de omgeving van Dudzele is dit van een regelmatige verspreiding van de hofsteden over de langgerekte kreekruggen (zie de aanduiding van de hofsteden op de grote kaart). Daartussen komen belangrijke praktisch onbewoonde zones voor, die overeenstemmen met de laaggelegen natte gebieden. In het dorp Dudzele zelf zijn zich ambachtslieden en neringdoeners komen vestigen.

Wegens het sterk in aantal toenemen van de bevolking, werden uit de vroeg-middeleeuwse hoofdparochies nieuwe parochies afgescheiden. Zo werd uit de oude grote parochie Dudzele omstreeks 1150 de parochie Koolkerke gevormd. Het bouwen van een kerkje te Koolkerke was dan de oorzaak van het huidige dorp Koolkerke dat zijn naam ontleent aan de bouwer van die kerk: Nikolaas Gaillard, Heer van Ten Berge.

Wat het bodemgebruik betreft, krijgen we voor Dudzele het algemeen beeld van natte oneffen weilanden op de komgronden en andere lage gebieden (ontstaan door uitvening zoals we verder zullen zien), en van akkerland op de hogere kreek-ruggen. Alleen in het uiterste zuidwesten van Dudzele liggen enkele grote boomgaarden en bossen (omgeving Pathoeke). De namen van stukken akkerland zijn meestal samengesteld met persoonsnamen, en geografisch dus minder belangrijk. Ze gaan dikwijls vergezeld van het woord "hoog" omdat ze op de kreekruggen liggen. De aanduidingen van weiland gaan meestal vergezeld van de toevoeging "neder",

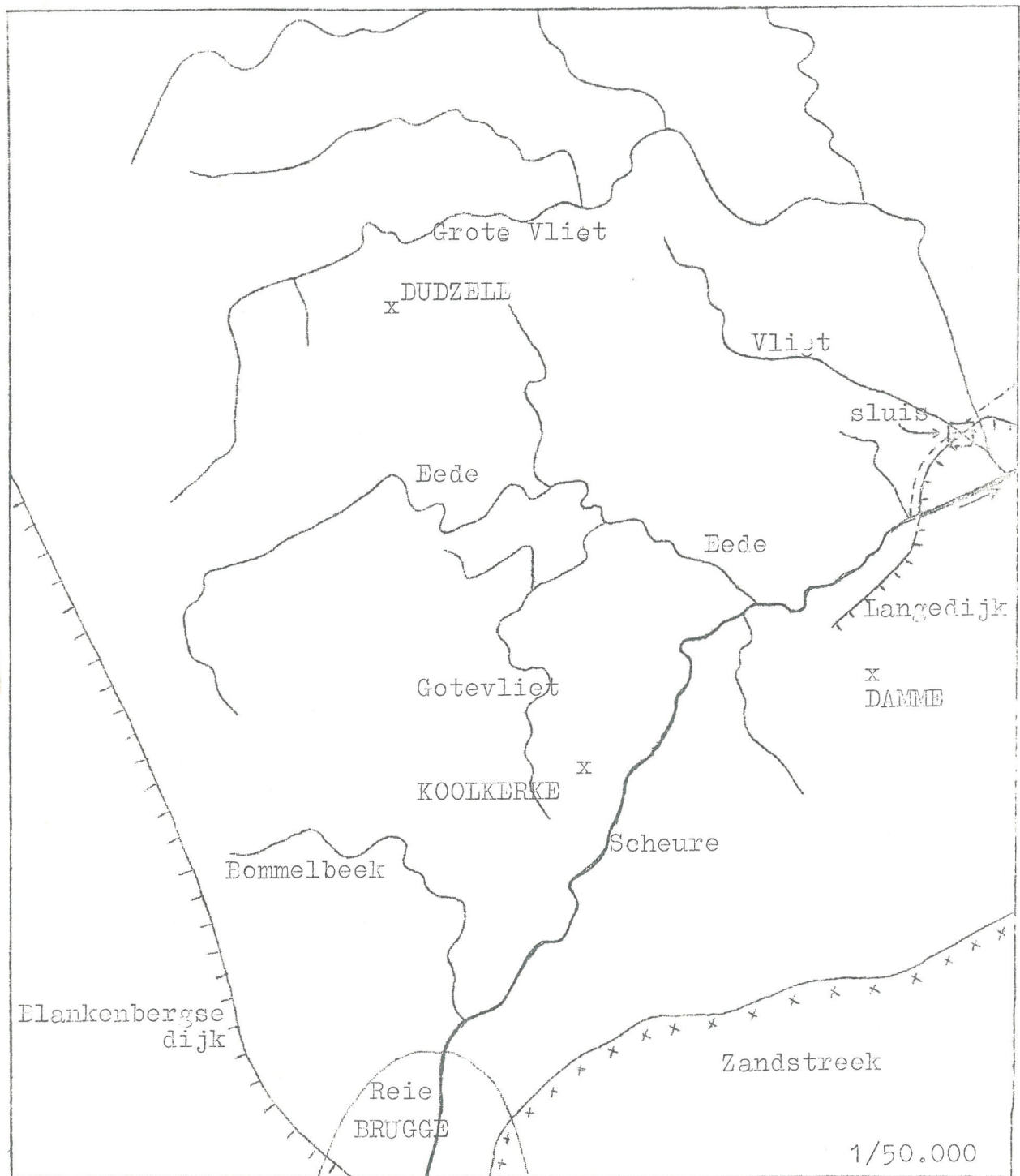
"oneffen" en "puttende". Soms gaan ze ook vergezeld van de aanduiding "biesig", wat er op duidt dat de ontwatering van de lage kommen in de middeleeuwen nog veel te wensen overliet. Namen als vijverstuk (nr 94,113), waterstuk (nr 32), Waterhof (nr 109) en Maeshof (maes=moeras) (nr 108) duiden op de eerder moeras-sige toestand van deze gronden. Tenslotte worden er te Dudzele nog 16 namen met "meet" of "maet" genoemd. Ze worden hoofdzakelijk omstreeks 1300 in de documenten vermeld. De betekenis ervan is hooigras. Ze liggen alle op lage grond, uitgenomen de "Hoge Maet", gelegen op een kreekrug ten oosten van Dudzele. Hoge-lijks is dit een stuk grond dat reeds in de schorrentijd gehooid werd voor de schapen die te Dudzele gehouden werden. Reeds in 1447 wordt de Hoge Maet alleen als droog en hooggelegen akkerkland aangeduid.

3. De Ontwatering na de Bedijking.

Zoals reeds eerder aangeduid, werd omstreeks 1100 de Langedijk tot Damme opgeworpen. Door deze dijk werden de Grote Vliet, de Vliet en de Scheure afgesloten van de Boudensvliet. Dit bracht onmiddellijk grote problemen mee voor de ontwatering. Ook het water van Dudzele kon niet meer in de Boudensvliet geloosd worden. Om aan deze toestand te verhelpen werd op de Vliet een sluisje gebouwd in de Langedijk (zie figuur 5). De afgedamde Scheure en de Grote Vliet werden door een kanaaltje langs de Langedijk met de sluis op de Vliet verbonden. Ze konden nu langsd daar hun water in de Boudensvliet lozen.

Waarschijnlijk omdat de stad Brugge moeilijkheden ondervond met haar waterafvoer langs de laaggelegen Scheure, liet zij vanaf de Reie in de stad, een kanaal graven tot aan de Vliet. Vandaar werd oostwaarts de bedding van de Vliet gebruikt. Het geheel werd met dijken voorzien om overstroming van de omgevende landerijen te verhinderen. Dit kanaal droeg later de naam Oud Zwin en het bestond reeds in 1127.

Tezelfdertijd werden straalsgewijze vanuit de Polderstreek drie rechte waterlopen gegraven naar Brugge: de Lissewegeree (later Lissewegse Watergang), de Hevoorde en de Rontsaertader, ook Noordzwin genoemd (zie de dikke lijnen op de grote kaart). In de eerste plaats zouden ze gegraven zijn als vaarverbindingen met Brugge, omdat vooral in de winter de modderige polderwegen dikwijls onberijdbaar waren. In de tweede plaats konden ze ook het water van de vlieten op Dudzele naar het begin van het Oud Zwin bij Brugge brengen, vanwaar het water naar de Boudensvliet kon stromen. In 1134 werd de Boudensvliet door een nieuw

FIGUUR 5 . De ontwatering van Koolkerke en Dudzele tot \pm 1100.

zeeoverstroming verder uitgeschuurd. Op deze manier is de Zwinkreek ontstaan tot Damme. Het water bereikte toen langs het Zwin de zee. Merken we op dat Dudzele toen niet meer werd overstroomd, omdat het door de Langedijk beschermd was.

Naarmate gedurende de middeleeuwen de Zwinkreek verzandde, ontstonden weer moeilijkheden in de waterafvoer langsdaar. Dan werd het Oud Zwin vanaf de Vliet doorgetrokken tot Schapenbrugge op Westkapelle, waar het rechtstreeks in zee uitmondde. Dit wordt voor het eerst in 1300 vermeld. Van dan af werd het water van Dudzele langs deze weg naar zee gevoerd.

Om de bevaarbaarheid te verbeteren werd omstreeks 1250 het waterpeil van de Lissewegeree tussen dijken verhoogd. Daardoor kon hij niet meer gebruikt worden voor ontwatering. Omstreeks 1280 werd tenslotte de Dudzeelse Watergang gegraven, die de Eevoorde verbond met de Lissewegeree. Langs deze vaarweg, ook met verhoogd waterpeil, werden de stenen vanuit de Brugse steenovens te Ramskapelle naar Brugge gevaren.

4. Het Turfdelven.

In de ommeloper van Dudzele ontmoeten we enkele keren de vermelding "moer" (nrs 70,73) en "uitgedarynkt" (nr71). Hiermee wordt telkens een stuk uitgeveende grond aangeduid. D.i. een stuk waar het veen of turf werd uitgehaald. Dit gebeurde vooral in de 12de tot de 14de eeuw, toen wegens de grote bevolkingstoename en de schaarste aan hout, steeds meer turf als brandstof werd gebruikt. We weten reeds dat onder de komgronden en onder de randen van de kreekkruggen veen aanwezig is, dat vóór de Duinkerke II-overstroming in de kustvlakte gevormd werd (figuur 2). Dit veen werd later met een laag klei bedekt.

Vanaf de 12de eeuw werden in het noorden van Dudzele grote stukken uitgeveend. In de grote exploitaties werd uitgeveend in stroken of lanen, die nadat de turf er was uitgehaald, weer werden opgevuld met de oppervlaktegrond afkomstig van de volgende strook. Tussen de lanen vindt men hier en daar hoger gelegen, niet uitgeveende stroken. Dit zijn de "legakkers" waarop de turf werd te drogen gelegd vooraleer vervoerd te worden. Dit vervoer geschiedde langs kanalen, zoals de Dudeelse Watergang en de Lissewegeree, naar Brugge. Een groot deel van het uitgehaalde veen werd ook gebruikt in de steenovens die overal in de Polderstreek verspreid stonden (nrs 6,9,22). Op kleine exploitaties werden eenvoudig putten gegraven waaruit de turf werd gehaald. Zij werden daarna min of meer opgevuld. Dikwijls zijn op die plaatsen nog kleine vijvers blijven bestaan, zoals we er

in Dudzele, o.a. langs de Visweg, nog kunnen zien.

In het noorden van Dudzele is de veenexploitatie begonnen in de kreekkrugranden. Wellicht werd eerst dit veen uitgehaald omdat de kommen nog te moeras-sig waren. Naarmate zij droger werden, heeft men naar de kommen toe uitgeveend. Het gevolg van de uitvening is dat de uitgeveende gronde een sterk oneffen oppervlakte kregen en dat ze een halve meter lager kwamen te liggen dan de omgeving. Daardoor werden ze veel te nat en ongeschikt voor bewoning. Ze zijn alleen geschikt voor weiland, dat in de winter nog dikwijls onder water staat.

=====

== VERDERE ONTWIKKELING NA DE MIDDELEEUWEN ==

=====

Met de beschrijving van de toestand te Dudzele op het einde van de middeleeuwen, kunnen we bijna de ontwikkeling van Dudzele afsluiten. Immers, na de sterke bevolkingstoename van de 11de tot de 14de eeuw, bleef de algemene toestand van de bewoning in onze streken lange tijd ongewijzigd bestaan. Eerst van af het einde van de 18de eeuw bemerken we terug een algemene uitbreiding. Ook in het bodemgebruik is er na de middeleeuwen slechts weinig verandering opgetreden.

1. Het Bodemgebruik:-

Tegen het einde van de middeleeuwen waren alle daarvoor geschikte gronden in akkerland omgezet. In het algemeen krijgen we dus het beeld van natte oneffen weilanden op de komgronden en de uitgeveende gebieden; en van akkerlanden op de hogere kreekkruggen.

Op het einde van de 18de eeuw is de toestand nog steeds dezelfde als in de 15de eeuw. Ongeveer de helft van Dudzele ligt onder weiland, terwijl de andere helft uit akkerland bestaat. De meeste hofsteden liggen op de rand van een kreekkrug, dit is tevens op de grens van weiland en akkerland.

Omstreeks het midden van de 19de eeuw bestaat nog slechts een derde van Dudzele uit weiland, terwijl het akkerland dus de overige twee derden inneemt. Het akkerland is namelijk niet meer uitsluitend tot de hogergelegen kreekkruggen

beperkt. Overal werden de aaneengesloten weilandgebieden, die een eeuw geleden de volledige oppervlakte van de lage gronden bedekten, sterk aangetast. Het gevolg daarvan is dat het weiland in sterk versnipperde en onregelmatige vlekken voorkomt. Alleen ten noorden van Dudzele kan de vestiging van enkele nieuwe hofsteden oorzaak zijn van het terugdringen van het weiland. In het algemeen werd de omzetting van weiland in akkerland door de reeds bestaande hofsteden uitgevoerd, omdat akkerbouw meer lonend werd dan veeteelt.

Tegenwoordig (toestand 1958) neemt het weiland terug bijna de helft van Dudzele in beslag: aandeel dat overeenstemt met dat uit de 18de eeuw. In de ligging van het weiland is echter een belangrijke *vershuiving* op te merken. Voor het eerst verschijnt er namelijk weiland op het middendeel van de kreekkruggen, vooral na 1900. De boeren willen blijkbaar hun weiland zo dicht mogelijk bij de hofstede hebben: "huisweiden". Daarnaast blijven op de komgronden nog plaatsen met akkerland bestaan, zij het in mindere mate dan in de vorige eeuw. Bij praktisch alle hofsteden treffen we een boomgaard aan, feit dat in de loop der eeuwen ongewijzigd is gebleven.

De ontwatering van de streek rond Dudzele heeft omstreeks het midden van de 19de eeuw een nieuwe grondige verandering ondergaan. In 1842 werd de Leopoldvaart gegraven, en in 1846 de Schipdonkvaart. Op deze twee afleidingsvaarten werd gans het ontwateringsnet van de streek aangesloten, zodat het meeste water nu bij Heist in zee terecht komt. De rest wordt weggevoerd door een afwateringsvaartje dat werd aangelegd langsheen het Boudewijnkanaal, gegraven omstreeks 1900.

2. De Bewoning.

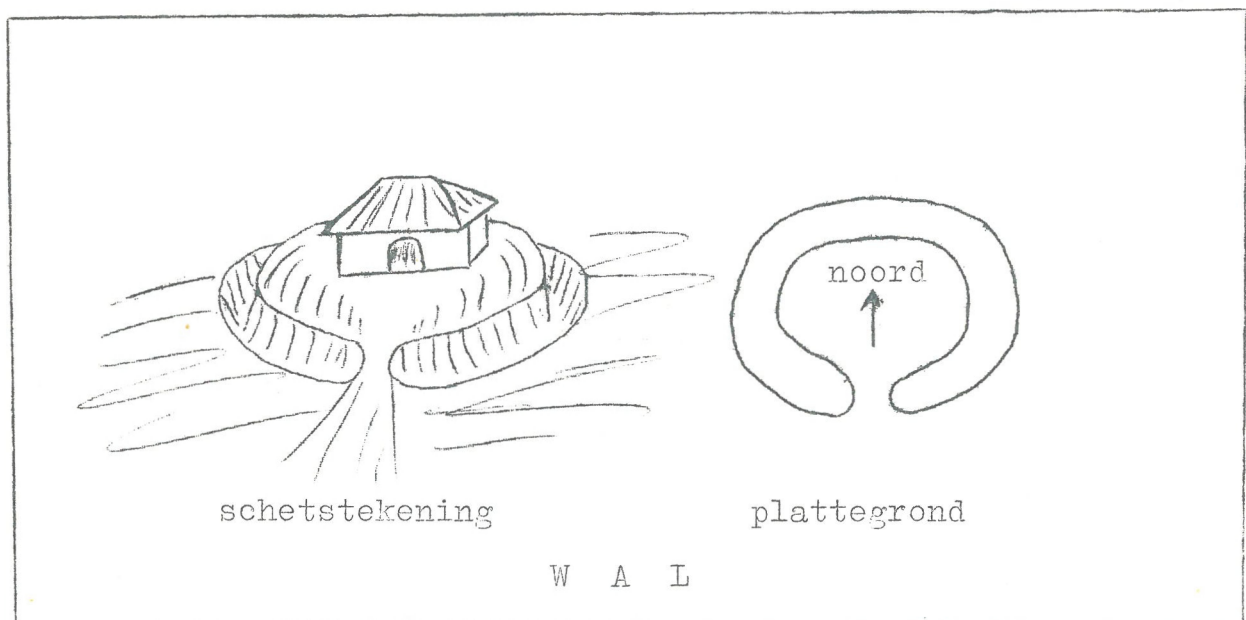
In de 16de eeuw stonden in het dorp van Dudzele 45 huizen, waarvan ongeveer de helft binnen de nog bewaarde driehoek (zie de inzet bij de grote kaart). Daaronder bevinden zich 6 herbergen, een bakkerij, een smidse en wagenmakerij, een Begijnhof, de pastorij en het kasteel van Gramez. Aan de zuidkant van het dorp ligt een schuttershof. Langs de weg naar Brugge staat de Grote Molen. De Dudzeelse Watergang is reeds gedempt ter hoogte van het dorp. In het midden van de driehoek stond nog de monumentale romaanse kerk met zijn drie torens. Het kasteel van Dudzele, ten westen van het dorp, was reeds verwoest. Buiten het dorp liggen de huizen, hoofdzakelijk hofsteden, regelmatig verspreid over

de kreekruggronden. De tussen deze stroken liggende lage gronden zijn praktisch onbewoond.

Tegen het einde van de 18de eeuw zijn in het dorp van Dudzele vijf huizen bijgekomen. Ten zuiden van Dudzele zijn er een tiental kleinere hofsteden verdwenen. De agrarische depressie van omstreeks 1600 is zeker niet vreemd aan het verdwijnen van enkele boerderijen.

Omstreeks het midden van de 19de eeuw zijn zowat overal op Dudzele enkele huizen bijgekomen. Het zijn kleine boerderijtjes of woningen van landarbeiders, die op de grote hofsteden werken. Hun huizen staan dan ook in de nabijheid van deze hofsteden. Merkwaardig is, dat het dorp Dudzele zelf niet gegroeid is.

Na de eerste, en in nog veel sterkere mate na de tweede wereldoorlog, is de bewoning sterk toegenomen. We bemerken een algemene uitbreiding van het dorp, waar de huizen zich aaneenrijgen langs de toegangswegen. Daardoor is Dudzele een langwerpige lintvormig beeld gaan vertonen. Ook buiten het dorp worden veel huizen bijgebouwd. Tenslotte bemerken we het verdwijnen van een aantal huizen van landarbeiders. De laatste jaren worden deze huizen echter steeds meer als buitenverblijf ingericht.

=====

HEEMKUNDIG OVERZICHT

VAN DE OUDE GEMEENTE DUDZELE

=====

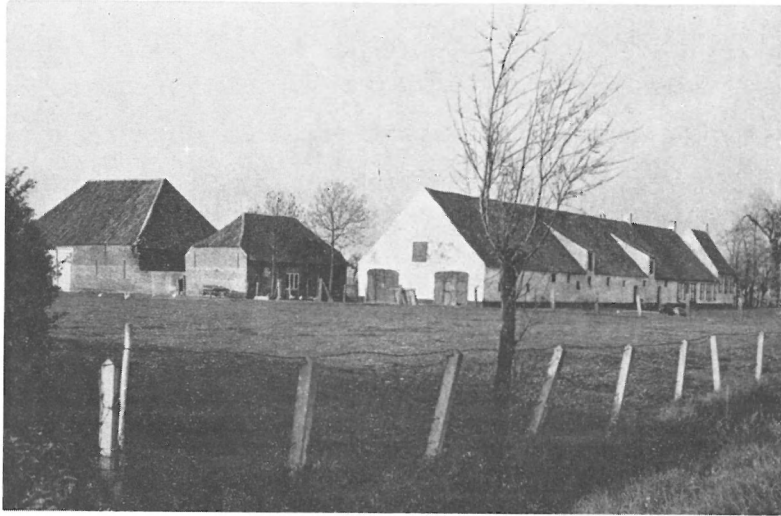
Tot besluit van deze ontwikkelingsschets geven wij een overzicht van wat er te Dudzele nog aan te tonen is uit zijn ontwikkelingsgeschiedenis. Hierin groeieren we zowel zaken die nog bestaan, als verdwenen zaken waarvan we de plaats hebben teruggevonden. De gegevens hiervoor hebben we hoofdzakelijk uit de oude kadasterboeken of ommelopers van 1567 en 1798 gehaald. Dit hebben we aangevuld met gegevens van enkele kaartjes uit de 18de eeuw. Op de hierbij-gevoegde grote kaart van Dudzele, zijn alle hier te bespreken onderwerpen genummerd van 1 tot 157. De inzet toont de plattegrond van het dorp Dudzele omstreeks 1567, toestand die omstreeks 1700 nog steeds dezelfde was. Voor wat de betekenis van elk onderwerp in het geheel van de ontwikkelingsgeschiedenis betreft, verwijzen we naar de voorafgaande tekst.

1. Dullemolens: een windmolen op de dijk genoemd Dulleweg. Na 1200 deden de windmolens hun intrede in Vlaanderen. Zij werden gebruikt voor het malen van graan of voor het pletten van oliehoudende zaden. Dikwijls stonden ze in de Polders op een dijk. Bij gebrek aan een dijk, stonden ze op een molenwal. Omstreeks 1900 zijn de meeste verdwenen.
2. Sint-Andries: omwalde hofstede tussen de Dulleweg en de Lisseweegse Waterg.
3. De Linde: hofstede aan de Dulleweg.
4. Een Biesebilck: weiland waar veel "biezen" groeien. Dit wijst op de slechte afwatering, waarmee de kommen in de Polders hadden af te rekenen.
5. Cruipuit: een belangrijke duiker + brug op de Lisseweegse Watergang, die als vaarweg van Ter Doest naar Brugge werd gebruikt.
6. Een hoge heuvel waarop een steenoven gestaan heeft. Op vele plaatsen in de Polderstreek stonden vroeger steenovens. Nu zijn alleen nog enkele grote steenbakkerijen overgebleven. Als grondstof om stenen te bakken werd ter plaatse uitgegraven klei gebruikt. De brandstof was gedroogd veen.
7. Constants brugge: een brug over de Lisseweegse Watergang, waar die gekruist wordt door de weg naar Zuienkerke.
8. Sinte-Clara: omwalde hofstede langs de Lisseweegse Watergang.
9. Steenovenbilck: een weide, 16 gemeten groot, waar een steenoven gestaan heeft. Deze was eigendom van Ter Doest.
10. Krakeelbilck: krakelen is twisten, hier over het bezit van een stuk grond.
11. Neckers heule: duiker waar de Grote Vliet onder de Vieringweg loopt.
12. Den Haeck: een "hakende" stuk of stuk met onregelmatige grenzen.
13. Grote Wildernisse: deze hofstede werd gebouwd in een "wild" of woest gebied,

in dit geval op de opge vulde kreek van Brugge, die omstreeks 1100 nog onbewoond was.

14. Kleine Wildernisse: hofstede (zie nr 13).
15. Ackergoed: hofstede met poort aan de ingang, langs de Vieringweg.
16. Monnikenbrug: een brug over de Dudzeelse Watergang. Over deze brug liep de weg v. de monnikenabdij Ter Doest naar Brugge, de Vieringweg.
17. Bartolomeus heulbrugge: stenen duiker waar de Dudzeelse Watergang door de Groeneweg gekruist wordt.
18. Een maniere (=soort) van een walleke: een vierkantige wal of mote die aangeduid wordt als bijna verdwenen. Gelegen langs de Groeneweg.
19. Kerremelkbrug: brug over de Liss. Waterg., rechtover het Kerremelkhof.
20. Kerremelkhof: omwalde hofstede aan de Groeneweg.
21. Een Biese bijk: (zie nr 4).
22. Tegelrij: of steenoven. De grond ernaast wordt aangeduid als neder (=laag) en uitgetegeld (=de klei is er uitgegraven).
23. Het Schotte Kasteel (ook Schottenhof): kasteelhofstede met opperhof en nederhof en walgrachten. Gelegen langs de Kasteelweg.
24. De Sint-Laureinskapel: een grote kapel op de kruising van de Kasteelweg en de Groeneweg. Ze bestond reeds in 1300. Omstreeks 1800 is ze verdwenen. De kapelrie van St-Laureins had in eigendom de hofstede naast de kapel. Het was tevens een druk bezocht bedevaartsoord.
25. Het Quade Gemet: een stuk slechte grond, ofwel een plaats die in verband werd gebracht met toverij en bijgeloof. Een gemet is 44 aren.
26. Het Kasteel Pathoeke: oppergoed en nederhove met wytgracht (wijde walgracht). Aan de ingang stond een stenen poort. Het was een leengoed van de Burg van Brugge (115 gem). Het herenhof Pathoeke werd gesticht in de 12de E. langs de weg van Brugge naar Ter Doest, de Vieringweg. Het droeg ook de naam Blauw Kasteel, omdat het dak uit leisteen bestond. In 1900 is het verdwenen bij het graven van het Boudewijnkanaal. Eertijds was er veel bos in de omgeving, het Pathoekebos.
27. Het Fort: klein hofstedeke naast Pathoeke. Eveneens verdwenen. Misschien eens een kleine versterking ter bescherming van het kasteel Pathoeke.
28. Het Smisseland.
29. Hofstedeke in het Luysebos: spotnaam voor een klein bosje. Maakte deel uit van het grote bos rond Pathoeke en Ten Berge.
30. Kruisabele: herberg en belangrijke wegkruising, namelijk van de Dudzeelse Heerweg en de Oostheerweg, twee wegen uit de schorretijd. Voor 1700 stond er een groot kruis op de zuidoosthoek van de wegkruising. Een abeel is een zilverpopulier.
31. Roodhuis: hofstede langs de Vieringweg. Een lange dreef verbond de hofstede met de Dudzeelse Heerweg. Rond het Roodhuis lagen zeer grote boomgaarden. Nu staat er nog een mooie ronde duiventoren.
32. Het Waterstuk: een nat stuk grond (zie ook nr 4).

33. Ter Bolle: hofstede langs de Vieringweg. De Ter Bolledreef verbond de hofstede met de Dudzeelse Heerweg.
34. Watermolenstuk: een stuk grond. Het is ons niet bekend dat hier ooit een watermolen zou gestaan hebben.
35. Het Leckerken: klein hofstedeke langs de Dudzeelse Heerweg.
36. De Twee Poorten: grote omwalde hofstede langs de Dudzeelse Heerweg. Aan de ingang stond een stenen toegangspoort, die nu verdwenen is. Aan de overkant van de heerweg stond de poort van de Spijkerhofstede. Vandaar de naam. Op het woonhuis staat nog een oud dakklokje, dat diende om de etenstijden aan te kondigen.
37. Spijker: omwalde hofstede met poort, gelegen rechtover voorgaande hof.
38. Het Cruysse: stuk grond langs de Kasteelweg. Op deze plaats moet een groot kruis gestaan hebben. Dergelijke kruisen vinden we nog elders te Dudzele.
39. De Marminnewegel: wegeltje tussen de Dudzeelse Heerweg en de Bevoorde.
40. Een Waterstuk: (zie nr 32).
41. Het Smiteland: een nat stuk land.
42. Een Preekboom.
43. De Siekelieden huizekens: een soort lazaret langs de Dudzeelse Heerweg. Op elke parochie stond op enige afstand buiten de dorpskom een soort leprozerij waar de mensen met besmettelijke ziekten werden afgezonderd van de dorpsgemeenschap. Men spreekt ook van het lazerijhuis of pesthuis.
44. Het Rentestuk: een stuk land waarvoor jaarlijks een rente (soort pacht of belasting) moest betaald worden. Dit wijst op de afhankelijkheid tussen de boeren en de grootgrondbezitters.
45. Het Wolvestuk.
46. Sint-Donaas: hofstede langs de Weg naar Zuienkerke. Deze hofstede was eigendom van het kapittel van de St-Donaaskerk te Brugge.
47. Grote Molen: molenwal waar de Grote Molen of Westmolen van Dudzele op staat. Was de belangrijkste molen van Dudzele en behoorde aan de Heer van Dudz. Volledig verdwenen. In de tuin van het huis op de hoek: een miniatuurmolen.
48. Verdwenen Kasteel van Dudzele: op deze plaats werd het Hof van Dudzele gebouwd in het begin van de 12e eeuw. Daar verbleef de Heer van Dudzele. Het werd verwoest door Hollandse legerbenden in de 16e eeuw. Het wordt beschreven als "de hofstede en vervallen kasteel met de walgrachten rondsomme". Bij het dorp Oostkerke werd ook een Hof gebouwd; dit kasteel bestaat nog steeds.
49. Hofstede en boomgaard daar een hogen wal in ligt: deze wal, gelegen juist ten noorden van de driehoek van Dudzele, is volledig verdwenen.
50. Het Gouden Stuk.
51. De Kruisbilk: waar een kruis langs de weg stond.
52. Stapelvoorde: Een grote omwalde hofstede gelegen aan het belangrijkste kruispunt van land- en waterwegen ten noorden van Dudzele. Van hieruit vertrekken de verschillende landverbindingen naar de dorpen in het noorden.

De grote hofstede « De Schaperie ». (foto W. Wintein)

De Kasteelhoeve « De Rode Poort ». (foto W. Wintein)

De hofstede Stapelvoorde bezit nog een merkwaardige overdekte mesthoop. Een voorde is een doorwaadbare plaats in een waterloop of kreek, hier in de kreek ten noorden van het dorp Dudzele

53. Het Speelgoed of Zomerverblijf van de hofstede Stapelvoorde: een prettig landhuisje met trapgevel.
54. Willaerts heule: duiker aan de kruising van de Vaneweg en de Grote Vliet.
55. Den Zak: een groot stuk land dat uitgeveend is, en aldus sterk verlaagd.
56. Papegaai: een hofstede langs de Vaneweg.
57. De Zwanebilk: een zwane of zwene is gewoonlijk een beek of een poel.
58. Den Doestzak: een grote plaats nabij Ter Doest, uitgeveend of uitgebakken.
59. De Schaaibracke: een hoog stuk nabij Ter Doest. Op deze plaats stond waarschijnlijk een schaapskooi.
60. Het Klooster van Ter Doest: (grondgebied Lissewege) Door toedoen van de Heer van Lissewege en in samenwerking met de abdij van Ter Duinen werd hier in de 12de eeuw een cisterciënzerabdij gesticht, eigenlijk een grote hoeve. Omstreeks 1250 werd de monumentale schuur erbij gebouwd. Met de Franse Revolutie is de abdij verdwenen. Deze vestiging speelde een belangrijke rol in de ontginning van het omgevende Polderland.
61. Zwaenhof: grote hofsted ten noorden van de Vaneweg.
62. Bollaerts heule: waar de weg naar Lissewege een klein waterloopje kruist.
63. De Kerkepit: een drinkput voor het vee, op een stuk land dat eigendom was van de kerkfabriek van Dudzele.
64. Comun hofstede: eigendom van de commune (openbare onderstand) van Dudzele.
65. Het Hazestuk.
66. Het Hogeleen: een hoog stuk land, in leen gehouden van een Heer. Dit wijst nog op middeleeuws leenverband.
67. Hoge Noene: grote verdwenen hofstede langs de weg naar Heist.
68. De wal Cathem: een wallebilk met een ronde wal daarop. Uit de 11de eeuw. Zowel de aarden hoogte als de ringgracht bestaan nog.
69. Cathem hofstede: zeer waarschijnlijk werd de hofstede die op de voorgaande wal stond, later meer naar het westen herbouwd.
70. De Moerbilk: een oneffen pittende stuk, uitgemoerd of uitgeveend. Daardoor is het oneffen van oppervlak.
70. Een uitgedarynkt stuk of een moer (zie nr 70).
72. Het Brespenninkstuk.
73. Een neder oneffen pittende gedarynkt stuk of moer (zie nr 70). Hier in het noorden van Dudzele komen grote uitgeveende stukken grond voor, zowel op de randen van de kreekruigen als op de komgronden.
74. Het Redenaarschap.
75. De Hoge Brug: een hooggelegen brug op de plaats waar de Weg naar Heist over de Eevoorde loopt.
76. Het Hagestuk.

77. Een Boombilk met in plat walleken op: deze wal is niet meer te zien.
78. Coppenits heule: een brugje waar de Visweg een klein waterloopje kruist. Dit waterloopje mondt uit in de Grote Vliet.
79. De Begijnemaet: een maat (ook meet of meed) is verwant met het engelse meadow en betekent laaggelegen nat hooigras. Dergelijke namen vinden we veel op de komgronden. Te Dudzele worden er 17 vermeld, hoofdzakelijk uit de 12-13de eeuw.
80. De Zonnebloem: een hofstede langs de Heerweg naar Westkapelle.
81. Het Bonenstuk.
82. De Weerdenwal: een wallebilk met een platten wal daarop. Een weerde of wierde is het Friese woord voor terp of wal. Deze wal is verdwenen.
83. De Molen Oucken: een biezige bilk. Enig verband met een molen is hier niet te vinden.
84. Het Poppeland: een neder oneffen stuk.
85. Een plat walleken: eveneens verdwenen.
86. De Pissabeeleboom: een merkwaardige oude boom.
87. Een wal die verdwenen is.
88. Een plat walleken: ook verdwenen.
89. Een hofstede met een Hoge Wal op het westende. Deze wal is niet meer te zien. Bemerkt dat de hofstede hier ook naast de wal werd herbouwd.
90. Arzele: een hoog stuk met een wal op liggende, genoemd het Arzele land. Deze wal, de Arzelewal, bestaat nog als een platte ronde hoogte. De naam Arzele is een "zele"-naam zoals Dudzele. Waarschijnlijk is die naam hier niet authentiek, maar een migratiennaam. Het omgevende land was namelijk in het bezit van de Heer van Arzele (Aarsele), een heerlijkheid in de Zandstreek.
91. De Spaerspit: een spaart is een bout grasland voor schapen, dus schorreweide.
92. Oude Zot: grote hofstede langs de Kaasetersweg.
93. Het Rattekot: verdwenen huis langs de Weg naar Oostkerke.
94. Het Vijverstuk: nedergras, een laaggelegen moerassig stuk grasland. Dit wijst nogmaals op de slechte ontwatering van de ingezakte komgronden.
95. De Schaperie: grote hofstede langs de Weg naar Oostkerke. Deze hofstede bezit nog een schuur m. piramide-achtig dak, en een ovenkot afgezonderd van het woonhuis.
96. De Spieryngheule: een duiker op de kruising van de Zwiersweg met de Gr. Vliet.
97. Pisabele: grote hofstede aan de Pissabeeleboom langs de Heerweg naar Westkapelle.
98. Het Grielebos: klein verdwenen bosje.
99. Een Walleken: dat verdwenen is. De schaaphofstede van deze wal is naar alle waarschijnlijkheid de hofstede Schaperie, die iets naar het oosten werd herbouwd (zie nr 95).

100. De Oostmolenwal met de Kleine Molen van Dudzele: deze graanmolen was ook eigendom van de Heer van Dudzele (zie nr 47).
101. Het Kasteelken: met opperhof en nederhof en walgrachten. Het woonhuis (herbouwd in 1639) van deze hofstede staat nog steeds op een hoge wal, omringd met een brede met water gevulde singelgracht. Over een stenen bruggetje kan men de wal bereiken. Daarnaast staat nog een piramidevormig gebouwtje "Berg" genoemd.
102. Den Bleekaert: een groot hoog stuk land.
103. Het Wafelijzer: een stuk land.
104. Een plaatse met het ovenkot hierop staande en nu in de plaats van het ovenkot den Berg hierop staande: met deze Berg wordt een grote schuur bedoeld wellicht een piramidevormige bergschuur. Dit gebouw is verdwenen.
105. Den Casteele: een jegenote (of plaats) zo genoemd. Van een kasteel is hier geen spoor meer te bekennen, maar misschien heeft er in de middeleeuwen een kasteel of kasteelhofstede gestaan.
106. Het Drinkepitstuk.
107. Het Sampstuk: sampig of moerassig stuk grasland (zie nr 94).
108. De Malshofstede: een grote hoeve langs de Ronsaertader. Mals zou hier ook moerassige natte grond betekenen.
109. De Waterhofstede: een grote hoeve langs de Ronsaertader. Beide laatste hofsteden staan op een smal kreekkruggetje midden in een groot nat komgebied.
110. De Notelare: hofstede langs de Oostheerweg. Naast de hofstede heeft een walleken gelegen, nu verdwenen.
111. Hofstede Gramez: langs de Oostheerweg, was eigendom van de familie Gramez, die op een kasteel bij Dudzele-dorp woonde (zie nr 144). Verdwenen.
112. De Stamperswal: verdwenen wal.
113. Het Vijverstuk: (zie nr 94).
114. Stampersheule: een duiker waar de Oostheerweg de Eede kruist.
115. De Mote en vervallen hofstede: mote is een ander woord voor wal. De mote met de hofstede erop zijn beide verdwenen.
116. Het Molenstuk.
117. Groot Steentje: grote omwalde hofstede langs de Oostheerweg. Bij de ingang heeft een stenen poort gestaan.
118. Een platten wal met brede singel rondom, daar wijlent een hofstede stond. Hofstede en wal zijn verdwenen.
119. Het Gouden Daal.
120. Klein Steentje: hofstede ten zuiden van het Groot Steentje. Deze hofstede is ontstaan door de verdeling van de grote hofstede "Het Steentje". Dergelijke verdeling gebeurde meermaals in de middeleeuwen.
121. Twee platte wallen: beide verdwenen. Het voorkomen van twee wallen naast elkaar treffen we ook tweemaal aan op Koolkerke.

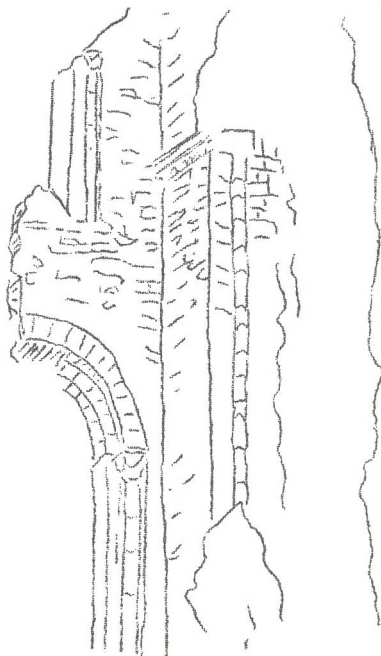
122. Een walleken: dat ook verdwenen is.
123. De Rysselmolenwal: van een molen hebben we hier geen spoor gevonden. Het is waarschijnlijk een gewone wal of terp, die men met een molenwal verward heeft: gebeurt meer. De naam Ryssel of Ryssele zou een migratienaam zijn uit het domein Ryssele in de Zandstreek te St-Andries. Wellicht had de Heer van Ryssele hier een hofstede of land in eigendom. Van deze wal is niets meer te zien.
124. De Zurkel: kleine hofstede langs de Oostheerweg.
125. Bazegheers heulbrugge: een duiker waar een landweg de Zuidwatergang kruist. Deze landweg is nu de nieuwe baan naar Heist.
126. Dierycx Voswal: een platte wal, waarvan de singelgracht nog als een ronde ondiepe laagte te zien is in de hoek van de Leopoldvaart en de baan naar Westkapelle. Ook de wal zelf vormt nog een kleine verhevenheid.
127. De Drie Pypen: grote verdwenen hofstede naast voornoemde wal.
128. De Duivekete: grote hofstede langs de Heerweg naar Westkapelle. Bij deze hofstede stond een oude duiventoren.
129. Het Riethuis: klein hofstedeke.
130. Het Ganzenest: een stuk land.
131. Den Groten Boomgaard: een grote hofstede in de noordoosthoek van Dudzele.
132. Klein Vlaanderen: een grote hofstede ten westen van de voorgaande.
133. De Biezenmaet: (zie nr 79).
134. De Kivittebilk: oneffen puttende stuk. De kievit leeft in natte weilanden.
135. Noordvlaanderen: grote hofstede in de noordoosthoek van Dudzele.
136. Bekemolen: een houten staakmolen langs de weg naar Oostkerke, op het grondgebied Oostkerke. Nu verdwenen.

Het Dorp Dudzele in de 17de Eeuw.

137. De Kerkeboomgaard: grote boomgaard behorende aan de kerk van Dudzele.
138. De Smisse.
139. Het Huis Bonadies.
140. De Presbitrage en hovingen: de pastorij.
141. Klein Preukenburg: een huis.
142. Oost-Brabant: een herberg.
143. Het Begijnhof van Dudzele.
144. Het Kasteel van Gramez: goed met opperhof, neerhof en walgrachten, genoemd het Hof van Gramez. Eigendom van Mevrouw van Wijngene. Dit is nu het huis van de burgemeester Dr. Buytaert. In de hof was een grote vijver.
145. De huidige Kerk: werd in 1718 voltooid. De twee westelijke traveeën en de toren dateren pas uit 1871.

146. Ruïne van de romaanse Toren: enig overblijfsel van de monumentale romaanse kerk van Dudzele. Deze kerk werd gebouwd op het einde van de 12de eeuw, op de plaats waar reeds in de schorrentijd een klein kerkje stond, binnen de driehoek van Dudzele. Sint Pieter is de patroon van kerk en parochie. De grootte van die kerk getuigt van de rijkdom en de belangrijkheid van het middeleeuws Dudzele. Dudzele was bovendien een gekend bedevaartoord. In de kerk bevond zich een mirakuleus beeld van de Heilige Leonaart. Jaarlijks trokken vele pelgrims uit Brugge naar Dudzele om te gaan "dienen" tegen rheumatiek (zie: Rond de Poldertorens, 1965 nr 2). In 1583 werd de kerk door Beeldenstormers geplunderd. In 1673 stortte de kolossale middentoren in. Alleen de zuidelijke flankkeertoren bleef recht en steunt de romaanse ruïne. (zie ook "Rond de Poldertorens 1967" vooraan in deze brochure)
147. Herberg Sint-Joris (de patroon van de schutters).
148. Huis de Kop.
149. De Wagenmakerij.
150. Het Schottershof "daar de doelen staan": erwerd vroeger overal meer naar doelen geschoten dan naar de staande pers.
151. Herberg Sint-Lenaart.
152. Herberg het Schaak.
153. Huis de Croone.
154. Herberg de Drie Koningen.
155. Herberg de Drie Zwanen.
156. De Bakkerij.
157. Huis de Baes.

Daarnaast telde het Dorp nog een dertigtal gewone huizen. Aan de westkant liep een dreef naar het verdwenen Kasteel van Dudzele. Aan de zuidwestkant stond de Grote Molen van Dudzele (nr 47).

Archiefdocumenten i.v.m. Dudzele.Landboeken.

Ommeloper van de Watering Groot Reygaersvliet:
 van 1447 - Arch. Openb. Onderst. Brugge
 van 1567 - Rijksarch. Brugge, Wateringen 717.
 Parochieboek Dudzele van 1791: R.A.B. Aanwinsten 3498.

Kaarten.

Watering Groot Reygaersvliet 1705: R.A.B. Kaarten en Plans 733.
 Hofsteden en stukken land (18de eeuw):
 R.A.B. Fonds Jonckheere, port. 9.
 R.A.B. Fonds Mestdagh, 296 tot 402.
 Watering Groot Reygaersvliet, door Drubbele, 1838.

Bibliografie.Gepubliceerde werken.

Ameryckx J., De ontstaansgeschiedenis van de Zeepolders, Biekerf 1959.
 Coornaert M., Koudekerke-Heist, Brugge 1965.
 De Flou K., Woordenb. der Toponymie, Brugge 1914-1938.
 De Keyser R., Oostkerke, Rond de Poldertorens 1960 en 1964 (met kaart).
 De Keyser R., Dorpskernen in het Noorden, Rond de Poldertorens 1960.
 De Keyser R., De Ontwatering te noorden van Brugge voor 1421, R.d P. 1964.
 Dendooven L., La Flandre Maritime, Brugge 1956.
 Dendooven L., De Abdij "Ter Doest", Brugge 1956.
 Gaëtan, Broeder, Bij het Dudzeelse Bedevaartvaantje, Rond d Pold. 1965.
 Verhulst A., Het Landschap in Vlaanderen, Antwerpen 1964.
 Verhulst A., Historische Geografie van de Vlaamse Kustvlakte tot 1200,
 Bijdragen Gesch. der Nederlanden 1959.
 Wintein W., Kaart van de oude gemeente Koolkerke met bijbehorende his-
 torisch-geografische schets tot 1850, Rond de Poldertorens 1965.

Niet gepubliceerd werk.

Wintein W., Polder- én Zandstreek in de omgeving van Damme: een studie
 over de ontwikkeling van het kultuurlandschap. Licentiaatsver-
 handeling, Gent 1966.
 Wintein W., Ontstaan en ontwikkeling van het kultuurlandschap in de
 Polderstreek ten noorden van Damme: dokumentatie bij de excursie
 van de Vereniging van Gentse Geografen op 27 december 1966.

I N H O U D

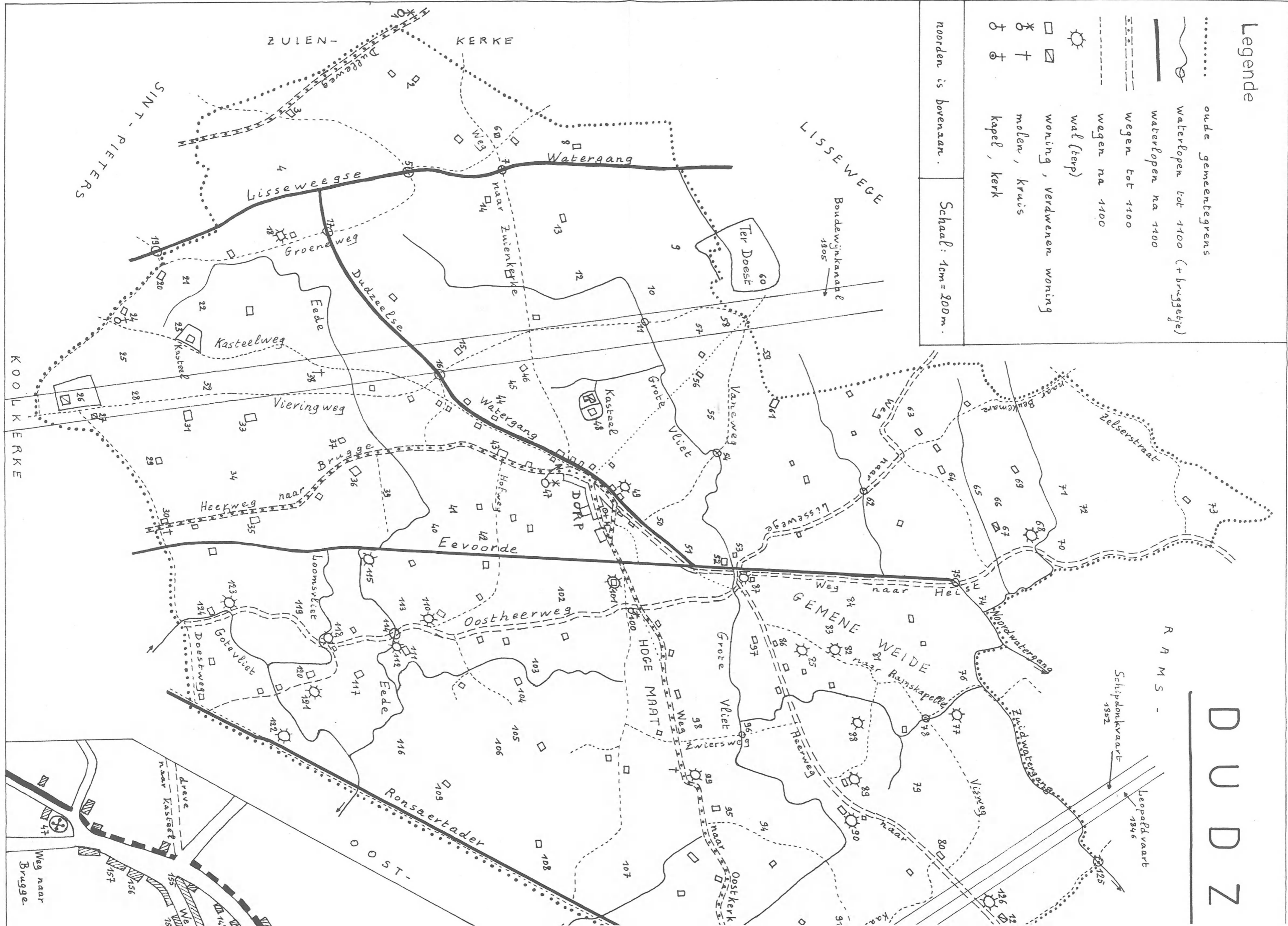
Rond de Poldertorens 1967	
Inleiding	1
De Voergeschiedenis	3
Figuur 1	5 b
De Schorretijd	7
Figuur 2	15 b
Figuur 3	17
De Middeleeuwse Ontwikkelingsperiode	18
Figuur 4	19 b
Figuur 5	22 b
Verdere Ontwikkeling na de Middeleeuwen	24
Heemkundig Overzicht van de oude Gemeente Dudzele	27
Archiefbronnen en Bibliografie	35
Een heemkundige Kaart van de vroegere Gemeente Dudzele tot de 18de eeuw	

Legende

- oude gemeentegrens
- waterlopen tot 1100 (+bruggetje)
- waterlopen na 1100
- wegen tot 1100
- wegen na 1100
- wal (terp)
- woning, verdwenen woning
- molen, kruis
- kapel, kerk

noorden is bovenaan.

Schaal: 1cm = 200m.

D U D D Z

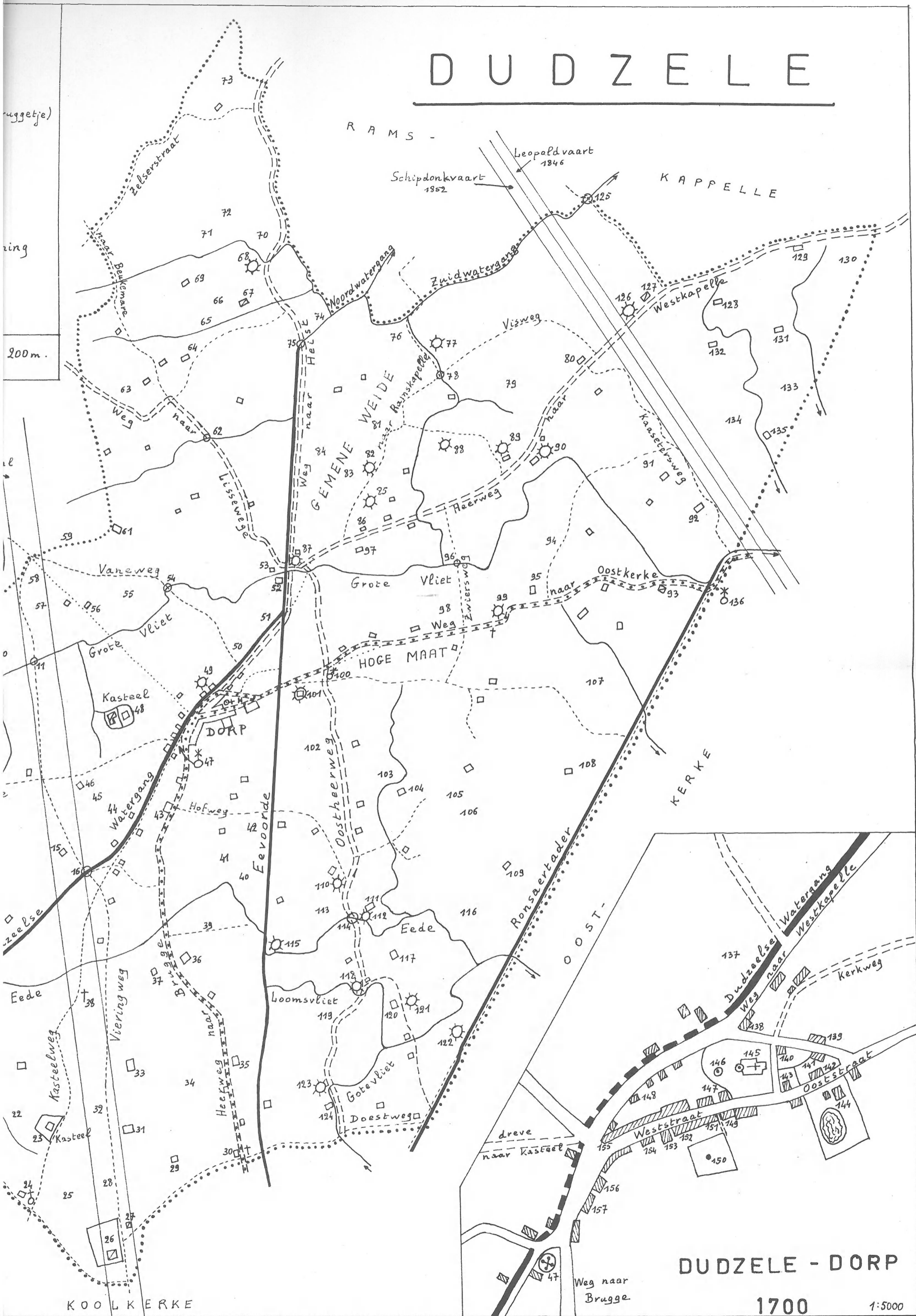
R A M S

Schepdonkvaart
1852

Leopoldvaart
1846

Nakult verhanden Eindhoven van W. J. P. W. Schreier Kn. Dierckx

DUDZELE

R A M S

K A P P E L L E

G E M E N E
W E I D E

H O G E
M A A T

K E R K E

DUDZELE - DORP

1700

1:5000

ruggetje)

ring

200m.

le

0

0

0

Eede

22

24

25

KOOLKERKE

Koolkerke.

Weg naar Brugge

dreuve naar Kasteel

Dudzeelse Weg naar Westkerke

Watergang Westkerke

Kerkweg

Ooststraat

Weststraat

151 152 153 154 155

146 147 148 149 150

137 138 139 140 141 142 143 144

125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135

80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124

76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124

62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124

51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124

48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124

30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124

26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124